



Die sakelys vir wetsteksvetolking en die epog van konstitusionalisme in Suid-Afrika¹

Lourens du Plessis
Departement Publiekreg
Universiteit van Stellenbosch
STELLENBOSCH
E-pos: ldmp@akad.sun.ac.za

Abstract

The agenda for legislative-text interpretation and the epoch of constitutionalism in South Africa

This article deals with the new demands that the advent of an era (or epoch) of constitutionalism places on the agenda of statutory and constitutional interpretation (i.e. legislative or enacted law-text interpretation) in South Africa. Three central motifs guide the discussion:

- *A self-dependent legislative text with an inherent, fixed meaning does not exist.*
- *The characteristic operational intent of the text genre limits the multifarious possible meanings of an enacted law-text. This confronts its interpreter with an inescapable responsibility to choose a particular meaning.*
- *The epoch of constitutionalism inevitably places a transformational subversion of certainties regarding statutory interpretation on the agenda of innovative legislative-text interpretation.*

The jurisprudential applicability of mainly three interpretative narratives is considered, namely reflective rhetoric, deconstruction and philosophical hermeneutics.

First, the necessity for a new terminology is considered. Legislative-text interpretation is advanced as the appropriate term designating statutory as well as

¹ Die finansiële ondersteuning van die Sentrum vir Wetenskapsontwikkeling (tans National Research Foundation) wat die navorsing waarop hierdie artikel gebaseer is deels moontlik gemaak het, word hiermee erken. Die standpunte hierin uitgespreek en gevolgtrekkings waartoe geraak word, is egter dié van die outeur en nie dié van die Sentrum vir Wetenskapsontwikkeling/National Research Foundation nie.

constitutional interpretation. Despite their dissimilarities, statutory texts and the constitutional text have enough in common to be grouped together as "legislative texts", a sub-genre of law-texts in general.

Second, some of the crucial assumptions of the common-law (literalist-cum-intentionalist) approach to statutory interpretation are subjected to critical scrutiny. The concept "intention of the legislature" is looked at in both an optimally positive and an optimally negative way.

Third, the significance for legislative-text interpretation of insights gleaned from contemporary philosophies of interpretation, is considered. These insights are the following:

***Insight 1:** A standard interpretation of law texts that assumes that they are independent bearers of authority and that they derive from accepted meanings of legal concepts masks the perpetuated hegemony of dominant classes/groups/categories in society, with an unfounded appeal to an illusory neutrality and impartiality of the law.*

***Insight 2:** Language, as a complex system, is the source and guide of and operational space for all meaning.*

***Insight 3:** Meaning can only be meaning-in-context.*

***Insight 4:** Our pre-understanding not only shepherds our understanding but makes it possible. The deeper an assumption is hidden, the more intense and far-reaching is its effect on our understanding.*

***Insight 5:** The (possible) applications of a provision of a legislative text, always pilot its interpretation. Such provision can never be understood in isolation from, or irrespective of its possible applications.*

The article concludes by taking stock of the unfounded certainties about statutory interpretation it has sought to undermine and suggests the exploration of an approach to law-text interpretation that honours both the concerns of present-day philosophies of understanding and jurists' responsibility to opt for text-meanings that will optimise justice.

1. Inleidend

Hierdie artikel huldig Johan van der Vyver in veral twee opsigte:

- Eerstens as 'n regsfilosoof wat regsfilosofie "prakties" en werklikheids-betrokke bedryf. Regsfilosofiese analyses en modelle (in sy geval veelal dié van die Wysbegeerte van die Wetsidee van Herman Dooyeweerd) help hom om konkrete probleme in die regs- en lewenspraktyk raak te sien, te verstaan en intellektueel verantwoord te beredder. So 'n werkswyse is besonder vanpas wanneer oor wetsteksvetolking besin word.
- Tweedens as 'n herout van die epog van konstitusionalisme in Suid-Afrika. Oor sy reusebydrae tot die vestiging van ons menseregtekultuur, wei ek elders

in hierdie uitgawe uit. Hierdie huldigingsartikel probeer die verreikende implikasies van konstitusionalisme vir wets- en grondwetsinterpretasie in kaart bring. Ek probeer dus sin maak van wetsteksvetolking in 'n nuwe bedeling waarvoor Johan van der Vyver dikwels teen 'n prys 'n gewaardeerde kampvegter was.

Kortliks die een en ander oor die titel van en oogmerke met hierdie bydrae.

Oor die term "wetsteksvetolking" word in punt 2 hieronder uitgewei.

"Epog" intensiveer die idee van "'n nuwe bedeling". Vernuwende insigte, in wisselwerking met gebeure van uitsonderlike historiese belang, is epogmakend. *Kousale* geskiedskrywing (*causal histories*) beskryf opeenvolgende gebeure. *Epogale* geskiedskrywing, daarenteen, takseer die impak van homogeen of "eenderslykend" gestruktureerde, onderskeidende eras (soos Hellenisme, Barok, Verligting, Romantiek ensovoorts) op die evolusie van 'n kultuur en tradisie (McKeon, 1990:127-128). Konstitusionalisme in die nuwe Suid-Afrika is nie maar 'n "logies"-kousale opvolgfase ná apartheid nie. Dit is 'n epogmakende transformasie wat ons regskultuur en -tradisie onherroeplik herbeteken maar dit nie volstrek loën nie en ook nie met huijje en muijje *trash* nie.² Wetssteksvetolking is in hierdie kultuur en tradisie ingebed en kan alleen transformasioneel herverstaan word, deur sin te probeer gee aan die dialektiek van konstitusionalisme se onherroeplik nuwe en onvermydelik kontinue momente. Die volgende drie ideëmotiewe rig die gedagtegang in hierdie artikel:

- Daar is nie so iets soos 'n selfstandige wetstek met 'n vaste betekenis daarin opgesluit nie.
- Die veelheid moontlike betekenisse van 'n wetstek word vanweë die kenmerkende geldingsintensie of, liever, *geldingsgerigtheid* van die besondere teksgenre beperk. Dit stel die vetolker voor 'n onvermydelike keuseverantwoordelikheid.
- Die epog van konstitusionalisme plaas 'n transformasionele ondermyning van tradisionele sekerhede oor wetsuitleg op die sakelys (en *takelys*) van vernuwende wetsteksvetolking.

Sonder om te probeer voorgee dat hulle wenners op 'n ideëparade van kontemporêre idees oor verstaan en vetolking is, word die regsgeleerde toepassingsmoontlikhede van aspekte van veral drie vetolkingsnarratiewe oorweeg, naamlik *retorika*, *dekonstruksie* en *wysgerige hermeneutiek*.

2 *Trashing* is tipiese Critical Legal Studies-terminologie wat in 4.1 hieronder enigsins nader omskryf word.

2. Waarom “wetstekste vertolk”?

Omgeseit in *common law*-omgangstaal, handel hierdie artikel (in ’n groot mate, ten minste) oor dit wat op die sakelys is vir die vernuwing van die regsgeleerde dissipline *Uitleg van Wette (Interpretation of Statutes)*³ in Suid-Afrika. Met die inwerkingtrede van Suid-Afrika se eerste oppermagtige, beregbare grondwet op 27 April 1994, is grondwetlike uitleg/grondwetsinterpretasie/grondwetsvervolking (*constitutional interpretation*), heel prominent op die agenda geplaas. Hierdie besondere verbreding van die dissipline is prinsipieel vreemd aan die *common law*-wetsuitlegtradisie wat in ’n Suid-Afrika onder parlementêre soewereiniteit die toon vir wetsinterpretasie aangegee het. Laat daar geen vergissing wees nie: Uitleg van Wette in Suid-Afrika is van huis uit *common law* en Engels. L.C. Steyn (1981) se Romeins-Hollandse genealogie van die vakdissipline (kyk bv. Steyn, 1981:xxiii-xxviii) oortuig nie.

- Eerstens is die gangbare teoretiese grondaannames oor wetsuitleg in Suid-Afrika (tipies *common law*) letterknegtig-cum-intensionalisties (kyk 3.1 hieronder). Soos in die *common law*-moederland, het die evangelie van parlementêre oppergesag hierdie aannames ook by ons gelegitimeer en versterk. Steyn self predik die oppergesag van die wetgewersbedoeling, *mits duidelik verwoord*, en sy *magnum opus* oor die Uitleg van Wette stem wat inhoud, styl, argumentasie en selfs struktuur betref, nóg ooreen met Engelsregtelike standaardwerke oor *Interpretation of Statutes* (byvoorbeeld Maxwell, 1976; Craies, 1971 of Cross, 1995).
- Tweedens verrek Steyn die begrip “ons ou skrywers” om van oral oor oënskynlik “Romeins-Hollandse gesag” bymekaar te skraap ten einde wesenlik Engelsregtelike uitlegreëls te verduidelik en te regverdig. Die Duitse pandektis, C.F. von Glück, die Italianer, Josephus Averanius, en C.H. Eckhardus, die *Germanus Germanorum* soos wat hy homself in sy *Hermeneutica Juris* noem, tel volgens Steyn byvoorbeeld almal onder Uitleg van Wette se “ou skrywers” (Van Blerk, 1984:278).

Die aanbreek van die epog van konstitusionalisme in Suid-Afrika maak ’n eensklapse en algehele breuk met die *common law*-wetsuitlegtradisie nóg moontlik nóg nodig nóg onafwendbaar. Kontinuiteit is ’n wesenlike faset van enige tradisie – selfs van ’n nuwe epog. ’n “Skoon breuk” met die verlede is ’n pypdroom. Die nuwe grondwetlike bedeling – núút genoeg om epogmakend te wees – verg nogtans egter ’n vernuwende herkonseptualisering (en plek-plek selfs die opruim) van uitlegkundige gemeenplase soos hulle in *common law* Uitleg van

3 Sonder hoofletters wanneer nie na die vakdissipline verwys word nie

Wette manifesteer (vgl. byvoorbeeld Du Plessis & De Ville, 1993c:359-379 en Du Plessis, 1997).⁴

Dit is strategies gepas om hierdie vernuwing ook terminologies te probeer uitdruk. Tradisioneel word van die verstaan en toepassing van statutereg as *die uitleg van wette* gepraat. Dit is sinvol om "uitleg" met "vertolking" te vervang. Een betekenisnuanse van "vertolk" is "uitbeeld", "uitvoer" en per implikasie dus "lewend maak". In Afrikaans is die uitvoering van 'n musiekstuk of die speel van 'n rol in 'n toneelstuk byvoorbeeld "'n vertolking". "Vertolking" verwoord met ander woorde die twee-eenheid van verstaan en toepassing treffend (kyk ook 4.5 hieronder). 'n Soortgelyke betekenisnuanseonderskeid word ongelukkig nie in Engels altyd met twee verskillende woorde uitgedruk nie: "vertolking" in Afrikaans is ruimer en sterker as byvoorbeeld "construction" of enige ander Engelse woord wat met die verstaan (-en-toepassing) van die geskrewe of gesproke woord geassosieer word. Die ruimer en sterker konnotasie van "vertolk/vertolking" is weliswaar inherent aan "interpret/interpretation". Die regshermeneutiese onderskeidingsmoontlikhede wat Afrikaans met twee verskillende woorde bied, is egter groter.

'n Ruim konsepsie van wets*vertolking* rugsteun ook 'n vrymoediger gebruik van die woord "hermeneutiek" (en sy toepaslike byvoeglike naamwoords- en werkwoordsvorme) as sinoniem vir "vertolkingskunde". "Hermeneutiek" het die nadeel van 'n historiese belading deurdat dit soms met slegs 'n bepaalde wysgerige tradisie van teksinterpretasie⁵ vereenselwig word (vgl. byvoorbeeld Devenish, 1992:14-18). Dit het egter ook 'n klassiek-ruimer betekenis. In die antieke Griekse mitologie was Hermes die boodskapper van die gode wat hulle wil moes vertolk en dan aan sterflinge moes oordra. "Hermeneutiek" dui dus ook vertolkingskuns in den brede aan. Daar is dus geen beginsel- of historiese rede om "hermeneutiek" vir slegs die tradisie van wysgerige hermeneutiek te annekseer nie, mits 'n mens versigtig met die antieke metafoor omgaan. Die idee dat daar 'n betekenisvolle "wil van die gode" in 'n teks aanwesig is en dat die teksvertolker 'n Hermes is wat dit uitleë en aan ander oordra, word in die meeste kontemporêre vertolkingsnarratiewe (ook dié waarop in hierdie artikel gesteun word) heftig ontken.

4 "Ook in die *common law*-tradisie manifesteer", want baie uitlegadagias kom ook in ander tradisies voor; vgl. byvoorbeeld Wolff *et al.*, (1994:334-335) se beskrywing van "Schlußverfahren bei der Auslegung und Lückenergänzung" in die Duitse reg met die *common law*-prosedures van *ekstensiewe interpretasie* (Steyn, 1981:41-54, Du Plessis, 1986:155-157). Juis hierdie universele kant aan uitlegreëls maak dit vir Steyn moontlik om 'n Romeins-Hollandse afstamming aan Engelsregtelike reëls en vermoedens van wetsuitleg in Suid-Afrika toe te skryf – en die werke van Duitse en Italiaanse skrywers te gebruik om hom hierin te steun.

5 Op insigte waarvan ook in hierdie artikel gesteun word; kyk bv. 4.4 en 4.5 hieronder.

Dit is voorts betekenisvol om van *verordende regstekste* (*enacted law-texts*) as *wetstekste* (*legislative texts*) en hulle *vertolking* eerder as van *wette* en hulle *uitleg* te praat. Die verwysing na wetstekste beklemtoon, eerstens, dat wetsvertolking die verstaan en toepassing van 'n besondere tekssoort of -genre behels. Suid-Afrikaanse wets- en regsvertolkers gee tradisioneel nie genoeg erkenning aan die feit dat teksgenre bepalend is vir die manier waarop 'n mens 'n teks lees en vertolk nie. Gesproke en geskrewe tekste kan byvoorbeeld nie op dieselfde wyse benader word nie. Regstekste is geskrewe tekste – naas ander geskrewe teksgenres, soos literêre tekste (romans of gedigte), godsdienstige tekste (die Bybel, die Koran of geloofsbelydenisse), wetenskaplike tekste (vaktydskrifartikels, wiskundige formules of navorsingsverslae) ensovoorts. Wetstekste is 'n subgenre van regstekste (naas gewysdes, kontrakte, testamente, verdrae, hoofde van argument ensovoorts). 'n Wetstek is, meer bepaald, 'n geldende (oftewel positiefregtelike) regstek wat deur 'n aantoonbare outeur ('n wetgewer of grondwetgewer) *verorden* (*enacted*) is.

Verskillende leeskonvensies geld vir 'n wet, 'n gedig en 'n Bybeltek. Van laasgenoemde twee genres word selde indien ooit gesê dat 'n mens hulle letterlik moet vertolk. Van wette egter, veral dié wat in vermeend “duidelike en ondubbelsinnige taal” geskryf is, sê juriste dit heel geredelik (en met 'n pretensie van groot tegniese kundigheid). Hinderlik aan hierdie aanspraak is die implikasie dat 'n wetstek bloot “'n stuk taal” is en nie (soos enige ander teksgenre) *taal-in-aksie* op so 'n manier dat aan die unieke tekswees daarvan uitdrukking gegee word nie. 'n Mens kan nie 'n wetstek (of enige ander teksgenre) verstaan deur suiwer of uitsluitlik op die (“gewone”) taal daarvan te konsentreer nie. Jy moet ook begryp waar dit vandaan kom, hoe dit funksioneer (en in watter konteks) en wat dit probeer bereik. Hierdie insig is aan twee *caveats* onderhewig:

- Taal bepaal die betekenis van enige teks grondliggend en deurslaggewend, maar doen dit nie as 'n op sigselfstaande, neutrale betekenisgewer nie. Taal is tipies tekstaal en dus genretaal. Wetstaal is nie duidelike en ondubbelsinnige taal nie (wee die taal wat voorgee om dit te wees!) maar die taal waarin 'n eiesoortige tekssoort “konvensioneel praat”.
- 'n Pleidooi dat die eiesoortigheid van 'n wetstek vertolkingshalwe verreken moet word, is nie 'n poging om die teks eensydig onafhanklik te verklaar en dus los te maak van die ryk netwerk van betekenisbepalers waarby dit inskakel nie. Verder aan (in 3.5 en 4.3 hieronder) word geredeneer dat dit problematies is om wetstekste so te verselfstandig.

Die gebruik van die woord “wetstekste” is tweedens 'n elegante manier om gewone wetstekste (met ander woorde statute) en die grondwetstek in één (sub-)genre tuis te bring, mits 'n mens in beginsel daarmee akkoord gaan dat daar 'n noue verband is tussen grondwetsvertolking en

- regsvertolking in die breë (Schneider, 1963:1; Ehmke 1963:53) asook
- wetsvertolking in die besonder (Dreier, 1976:13-17).

Veral die laasgenoemde faset van hierdie siening is nie onomstrede nie. Magiera (1983:91-94) voer aan dat 'n sito-sito-gelykstelling van wets- en grondwetsvertolking té maklik uit die oog verloor dat grondwetsbepalings, op grond van hulle omvang asook hulle (relatiewe) onbepaaldheid en “onvoltooidheid”, struktuurtipies van gewone wetsbepalings verskil. 'n Grondwetstekste en gewone wetstekste verskil tewens ook wesenstipies (en dus hermeneuties betekenisvol) van mekaar, in selfs méér opsigte as wat Magiera te kenne gee. So geld 'n grondwet met 'n ander soort gesag as gewone wetstekste, naamlik oppergesag. Hermeneuties benader 'n mens 'n grondwet dus, anders as gewone wette, nooit met 'n skeptiese nietigheidsverwagting nie, want dit is dié troefkaart in die regsisteem. 'n Grondwet is daarbenewens die “duursaamste” en moeilik wysigbaarste van alle regstekste wat hulle ontstaan aan 'n aanwysbare wetgewer dank. Dit moet met tydsverloop dus só vertolk word dat dit veranderende tye en omstandighede – oftewel “present circumstances” (Du Plessis & De Ville, 1993c: 376-377) – verantwoord honoreer.

Voor die inwerkingtrede van die 1994-oorgangsgrondwet, Suid-Afrika se eerste Grondwet met oppergesag, het Jacques de Ville en ekself 'n artikelreeks oor grondwetsvertolking in Suid-Afrika (insluitend die toentertydse TBVC-state) gepubliseer (Du Plessis & De Ville, 1993a, b en c). Ons was krities oor 'n neiging onder Suid- en Suider-Afrikaanse howe om, in plaas van in gepaste gevalle die uitdaging van waagmoedige grondwets- en veral menseregtehandvesvertolking te aanvaar, eerder – met 'n skyn van regstegniese vernaamheid – agter 'n formalistiese letterknegtig-cum-intensionalistiese benadering tot wetsuitleg te probeer wegkoes.⁶ Hierdie wegholhouding het in uiterste gevalle grondwetlike oppergesag geheel en al onttrag. In *Government of the Republic of Bophuthatswana and Others v. Segale* (1990 (1) S.A. 343 (B.A.D.)) het die Appèlhof in 'n destydse “tuisland” byvoorbeeld bevind dat die “duidelike taal” van 'n gewone parlements-wet, 'n algemeen geformuleerde, regte-verskansende bepaling in 'n oppermagtige grondwet kan troef! Wat die howe se ontkenning van die andersoortigheid van 'n grondwetstekste vir vertolkingsdoeleindes boonop vererger het, was hulle versuim om “met die jongste ontwikkelings in die *algemene uitlegleer*” rekening te hou (Rautenbach, 1995:23 vn 24).

Met dit alles gesê, is 'n grondwetstekste nietemin 'n *wetstekste* (natuurlik van 'n besondere soort) en is daar heeltemal genoeg wesenlike ooreenkomste tussen

6 Vgl. byvoorbeeld ons kritiese beoordeling van die saak van *Cabinet for the Territory of South West Africa v. Chikane*, 1989 (1) S.A. 349 (A) – Du Plessis & De Ville (1993a:68-73).

gewone wetstekste en die grondwetstekste om hulle genre-genote te maak. De Ville en ek het byvoorbeeld in die laaste aflewering van ons 1993-artikelreeks (Du Plessis & De Ville, 1993b:359-379) probeer aantoon dat sekere metodologiese leiwore vir 'n benadering tot "gewone wetsvetolking" wat ekself voorheen getrek het (vgl. Du Plessis 1986:47-60) – en, moet ek byvoeg, tans anders sou trek – ook die koers vir grondwetsvetolking kan aandui.

Magiera (1983:92-95) voer twee verdere redes aan waarom hy, in die Duitse konteks, grondwetsvetolking en gewone wetsvetolking liefds uitnekaar wil hou. Eerstens sê hy dat die aanwend van standaardtegnieke by gewone wetsvetolking nie kon bewys dat 'n objektief-konsekwente vetolkingsresultaat (met die uitsluiting van 'n subjektiewe vetolkerswillekeur) bereikbaar is nie. Gewone wetsvetolking het dus vir grondwetsvetolking niks sinvol te leer nie. Hierdie kritiek is allermins ontstellend. Oor die nie-vervulling van sulke werklikheids-vreemde verwagtings hoef 'n mens nie 'n enkele traan te stort nie! Tweedens sê hy dat "gewone wetsvetolkers" in die Duitse tradisie nie die *Bundes-verfassungsgericht* se pragmatiese, buigsame en a-dogmatiese benadering tot grondwetsvetolking na waarde kan skat nie. Dit is nogeens toe te skryf aan 'n misplaaste vertrouwe in die hermeneutiese sekerhede wat 'n voorspelbaar-saaklike benadering tot wetsteksvetolking kwansuis kan verseker. Sommige outeurs is trouens van oordeel dat die Duitse weergawe van regspositivistiese wetsteksvetolking heilsaam op regsekere en derhalwe "voorspelbare" grondwetsvetolking kan inwerk (vgl. byvoorbeeld Herdegen, 1990).

Vir Suid-Afrikaanse gebruik kan 'n mens veral die laaste kritiekpunt van Magiera positief omkeer. Ons grondwetlike oorgang wat onvermydelik nuwe hermeneutiese eise vir grondwetsvetolking stel, help ons om met nuwe oë na die tradisionele *common law*-benadering tot wetsteksvetolking te kyk en die gebreke daarin (opnuut) raak te sien. Ofskoon nie volledig nie, sal ek verder aan probeer aantoon hoekom en hoedat dit gebeur.

3. Tradisionele *common law*-grondaannames oor wetsvetolking

3.1 Letterknegtig-cum-intensionalistiese wetsvetolking

Die meeste regsgeleerdes, geskool in die Suid-Afrikaanse weergawe van *common law*-wetsuitleg, sal wetsvetolking kortweg beskryf as "'n soeke na die bedoeling van die wetgewer" (vgl. ook, heel betekenisvol, Steyn, 1981:1). Die meeste van hulle sal waarskynlik egter onseker wees oor wat vir 'n tipe verskynsel die "bedoeling van die wetgewer" presies is. Is dit "dit wat die wetgewer beveel"? Of is dit "dit wat beoog word", met ander woorde die doel van die wet? Of dui dit dalk op "die gedagtegang van die wetgewer" – dit wat die wetgewer gedink het toe die wet gemaak is? Al hierdie betekenis van "bedoeling van die

wetgewer”, maar veral die laaste een, is problematies. In moderne wetgewingsprosesse is nie slegs ’n enkele persoon *dié wetgewer* nie maar word wette gemaak deur liggame wat as beraadslagingsforums funksioneer en uit meerdere verskillend denkende mense bestaan die wette. Staatsamptenare, in opdrag van politici, formuleer konsepwetgewing in die vorm van wetsontwerpe. ’n Wetsontwerp word by die wetgewende liggaam ingedien en intensief in komitees sowel as tydens plenêre sittings van die wetgewende liggaam gedebatteer. Deelnemers aan beraadslagings is politieke opponente met eie (veelal versteekte) agendas, met eie politieke beleidsrigtings ... en met ’n eie ondersteunersgehoor wat hulle moet tevrede stel. Dikwels word heftig oor die inhoud van wetsontwerpe verskil. Soms word kompromieë getref om beswaarde minderheidsgroepe tegemoet te kom. Ander kere weer seëvier die wil van die meerderheid wanneer oor ’n wetsontwerp gestem word. Aan die einde van die proses is ’n “bedoeling van die wetgewer” betroubaar genoeg om ’n “korrekte” vertolking van die wet te begelei, kwalik rekonstrueerbaar. Regsgeleerdes wat die cliché “bedoeling van die wetgewer” vrylik gebruik, sal teweens toegee dat dit eintlik maar hulle sinoniem vir “die veronderstelde betekenis van die wet” – en dus *’n fiksie* – is.

Common law Uitleg van Wette se klassieke manier om dié fiksie te oortroef – fiksies is immers werklikheidsvreemd! – is om te sê dat die wetgewer sy bedoeling in die duidelike taal (*clear language*) van ’n wet uitdruk. Indien ’n wet in duidelike en ondubbelsinnige taal geskryf is en dus net een betekenis kan hê (waaroor almal sal saamstem), is daar geen twyfel wat die wetgewer bedoel het en wat die wet dus beteken nie. Taal kan ’n mens egter soms in die steek laat: die betekenis van ’n wet blyk nie altyd duidelik uit die woorde daarvan nie, of meer as een betekenis is taalkundig moontlik (vgl. weer eens Steyn, 1981:1-2). Dan is die *common law*-reëls en -vermoedens van wetsuitleg, met hulle voorskrifte oor hoe om onduidelikhede of meersinnighede op te klaar, die wetsuitlegger se volgende toeverlaat. Hierdie reëls en vermoedens veronderstel dat ’n (“redelike”) wetgewer altyd op ’n bepaalde manier redeneer en in die proses sekere standaardoorwegings verdiskonteer. Sê ’n wetstek self dus nie in duidelike en ondubbelsinnige taal wat die wetgewer bedoel het nie, kan die reëls en vermoedens van wetsuitleg, met hulle appèl op normale wetgewerslogika, aandui wat die wetgewer waarskynlik in gedagte gehad het.

Wat dus met die tipies Suid-Afrikaanse weergawe van die bedoelingsteorie gebeur, is dat die vertolkersfokus gladweg vanaf die bedoeling van die wetgewer na die taal van die wet verskuif. Die bedoelingsteorie word met ander woorde ’n letterlike betekenis – oftewel *letterknegtige* teorie wat met ’n eerste oogopslag baie oortuigend lyk – en die grootste gros Suid-Afrikaanse regsgeleerdes inderdaad oortuig. D.V. Cowen (1976 en 1980) noem hierdie benadering tot wetsvertolking *literalist-cum-intentionalist* (letterknegtig-cum-intensionalisties).

Bloot op gesigswaarde beoordeel, is dit nie duidelik of dit 'n geval van *letterknegtige intensionalisme* of *intensionalistiese letterknegtigheid* is nie. Cowen se tipering kan waarskynlik albei variasies op die tema akkommodeer (vgl. ook Du Plessis & Corder, 1994:62) – maar dit is in elk geval nie deurslaggewend belangrik nie.

Die groot vraag is eerder of letterknegtig-cum-intensionalistiese wetsvetolking hoegenaamd aan die intense verwikkeldheid van 'n (juridiese) “verstaanswerklikheid” reg kan laat geskied. Ter wille van twee kort beoordelende tussenspele, word 'n oordeel hieroor voorlopig opgeskort. Die eerste tussenspel stel aannames oor die bedoeling van die wetgewer in so 'n positiewe lig moontlik. Die tweede beoordeel dit optimaal negatief en diagnoseer daarna twee tekortkominge van letterknegtig-cum-intensionalistiese wetsuitleg wat as gevolg van die aanbreek van konstitusionalisme al hoe duideliker manifesteer. Eers ná die twee tussenspele word 'n balansstaat opgestel – weliswaar steeds voorlopig.

3.2 Tussenspel 1: “Bedoeling van die wetgewer” in so 'n positiewe lig moontlik

Wat is so verkeerd daarmee vir regsgeleerdes (of enigiemand) om hulle op fiksies soos “die bedoeling van die wetgewer” te verlaat? Is 'n fiksie nie maar 'n *pons asinorum*, 'n eselsbrug, na die verstaan van komplekse verskynsels nie? W.J. Witteveen (1988:401-445) is byvoorbeeld heel positief oor die rol van die fiksie as “geaccepteerde onwaarheid” in regsgeleerde vetolkingsdiskoers. In die alledaagse spraakgebruik sê ons dat die son opkom en ondergaan. Dit is 'n fiksie. Die aarde draai en vir 'n sekere gegewe tydsduur is 'n bepaalde deel van die aardbol in so 'n verhouding tot die son, dat die laasgenoemde se lig daaroor skyn. Hierdie verhouding verander so min of meer (afhangend van die tyd van die jaar) elke twaalf uur en dan word dit donker. Soveel detail maak dinge egter onnodig ingewikkeld. Daarom voel ons gemaklik met die fiksie dat die son (soggens) opkom en (saans) ondergaan.

Fiksie-logika veroorsaak dat regsgeleerdes die betekenis van 'n wetstek aan die bedoeling van die wetgewer gelykstel – en daarmee tegelyk 'n besondere kenmerk van wetstekste uitdruk. As die kompleksiteit van wetgewingsprosesse en die komplekse samestelling van die meeste wetgewende liggame in ag geneem word, is daar nie 'n instansie van wie maklik gesê kan word dat dit (een van hart en sin en strewe) daadwerklik dit of dát “in gedagte” gehad het of presies sus of so wóu nie. 'n Mens kan dit kwalik van selfs 'n individuele wetgewer sê, byvoorbeeld van 'n minister wat regulasies (opgestel deur die staatsregsadviseurs) uitvaardig (tien teen een sonder om hulle te lees!). Maar wat maak dit saak? 'n Wet skryf voor dát (en hóédat) sekere dinge moet gebeur. Die betekenis van 'n wetstek is dus onlosmaaklik vervleg met die veronderstelling dat die wetsouteur wil hê dat dié bepaalde wet – soos wetgewing oor die algemeen –

(sekere) “dinge moet laat gebeur”. Dié “outeur” is meesal ’n liggaam bestaande uit ’n verskeidenheid mense met verskillende sienings. Nogtans word van *veral die juris* (want hy/sy werk met wetsimplementering) vereis om die wet as produk van ’n effektiwiteitsintensie en dus van *geldingsgerigtheid*, ernstig te neem. Die fiksie van ’n wetgewersbedoeling kan hierdie vertolkersverantwoordelikheid honoreer sonder om noodwendig die betekeniskompleksiteit van die teks te ontken.

3.3 Tussenspel 2: “Bedoeling van die wetgewer” so negatief moontlik verstaan

“Die bedoeling van die wetgewer”, ingeklee in “duidelike en ondubbelsinnige” wetstaal, kan ook beteken: “die duidelike bevel van ’n oppermagtige despoot wat sonder teësprak gehoorzaam moet word”. Vir die kritikus van brutale *Zweck und Machtspositivismus* (Wieacker, 1967:558) is dit die mees negatiewe betekenis waarin “bedoeling van die wetgewer” verstaan kan word. In sy toonaangewende intreerede wyt John Dugard (1971) die Suid-Afrikaanse regbank se oorwegende gediensdigheid aan die apartheidsbestel, aan wat hy elders (Dugard, 1978:xii) ’n “primitive positivist outlook” noem. Forsyth en Schiller (1981) kritiseer hom, met ’n mate van reg, omdat hy alle vorme van regspositivisme oor die kam van ’n outoritêre bevelsteorie skeer. Dugard (1981) se antwoord hierop is dat hy nie viool kan speel terwyl Rome brand nie: die Suid-Afrikaanse weergawe van regspositivisme wat hy kritiseer, is/was inderdaad brutale *Zweck und Machts-positivismus*.

Wie van Dugard of Forsyth en Schiller toentertyd volkome gelyk had, maak tans nie soveel saak nie. Dugard se herkenning van ’n “primitive positivist outlook” in die tradisionele benadering tot wetsuitleg in Suid-Afrika is egter nie vergesog nie. Die hoëpriester van regspositivisme in die *common law*-tradisie, John Austin (1885:86), beskryf ’n wet só:

A law, in the most general and comprehensive acceptation in which the term, in its literal meaning, is employed, may be said to be a rule laid down for the guidance of an intelligent being by an intelligent being having power over him.

Hierdie beskrywing pas ’n letterknegtig-*cum*-intensionalistiese benadering tot wetsuitleg soos ’n handskoen. In Austin se skema is die soewerein die intelligente wese wat beveel. “Bedoeling van die wetgewer” beteken dus “die bevel van die koning”. Bevelstaal is kenmerkend ondubbelsinnig en duidelik – dit is (inderdaad!) taal met ’n *literal meaning*. Om jou dus aan die duidelike en ondubbelsinnige taal van ’n wet te onderwerp, beteken om die (bevels-)wil van die soewerein, dit wil sê die wetgewer, te gehoorsaam.

Minder intens negatief, maar steeds óóp vir kritiek, is twee ander geykte aannames van letterknegtig-*cum*-intensionalistiese wetsinterpretasie. Soos ver-

volgens aangetoon sal word, manifesteer hulle praktiese tekortkominge al duideliker as gevolg van die wetsteksvetolkingsseise wat die epog van konstitusionalisme stel. Die eerste aanname wat onder skoot kom, stel die wetgewersbedoeling by wetsuitleg sentraal. Die tweede is die holruggeryde “duidelike en ondubbelsinnige taal”-tese wat in die geval van grondwetsvetolking, as gevolg van die aard van tipiese grondwetstaal, tot mislukking gedoem is.

3.3.1 Die sentraliteit van die wetgewersbedoeling

Artikel 35(2) van die oorgangsgrondwet (Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika, Wet 200 van 1993) het ’n bepaalde wetsvetolkingsprosedure gekonstitusionaliseer, naamlik grondwetskonforme vetolking (*verfassungskonforme Auslegung*) oftewel die *reading down* van ’n wetsteks *vis-à-vis* die Grondwet. Hierdie leesstrategie word algemeen gebruik in regstelsels met ’n oppermagtige grondwet by die vetolking van gewone wette (vgl. oor die algemeen Betterman, 1986). Volgens artikel 35(3) was

... geen wet wat enige regte beperk ... grondwetlik ongeldig bloot uit hoofde van die feit dat die bewoording wat gebruik is *prima facie* die perke deur hierdie Hoofstuk [*Fundamentele Regte*] opgelê, oorskry nie, mits so ’n wet redelikerwys vatbaar is vir ’n meer beperkte uitleg wat nie sodanige perke oorskry nie, in watter geval die wet uitgelê word om ’n betekenis te hê in ooreenstemming met bedoelde meer beperkte uitleg.

Daar is nie meer ’n bepaling soos artikel 35(3) in die 1996-grondwet nie. Grondwetskonforme wetsvetolking bly nietemin ’n geldige, en trouens *vereiste*, manier van wetsvetolking wat voortvloei uit die eis tot regterlike selfbeheersing (*judicial self-restraint*) – sowel by wets- as grondwetsvetolking (Schuppert, 1988; Du Plessis, 1998:13). Hierdie leesstrategie het tot gevolg dat die sentrale vraag by wetsvetolking nie is wat die wetgewer “bedoel” het nie, maar watter van die moontlike betekenisse van ’n gewone wet met die Grondwet bestaanbaar is. Dit maak ’n groot verskil. In die verlede kon Suid-Afrikaanse howe – dikwels omdat hulle gedink het die taal van sekere wette is duidelik en ondubbelsinnig – geredelik konkludeer dat die wetgewer wetsbetekenisse wat in stryd met ongeveer enige gangbare menseregtehandves sou wees, inderdaad “bedoel” het, *en die howe het aan sulke betekenisse gevolg gegee*. Deesdae moet howe sulke betekenisse, waar enigsins moontlik, behoedsaam vermy ten einde betwiste wetsbepalings optimaal téén ongeldigverklaring te vrywaar. Die bedoeling van die wetgewer soos tradisioneel verstaan, as dit enigsins as ’n gewer van wetsbetekenis sou kwalifiseer, kan dus hoogstens tweede viool speel.

Grondwetskonforme wetsvetolking doen egter nie afbreuk aan die bedoeling van die wetgewer *as fiksie* (soos in 3.2 hierbo verduidelik) nie – intendeel. Die fiksie is ’n manier om ’n wet as produk van ’n geldings- (en, sou ’n mens kon byvoeg,

geldigheids-) intensie ernstig te neem en só 'n bepaalde vertolkersverantwoordelikheid te honoreer. Regterlike selfbeheersing, die *fons et origo* van grondwetskonforme wetsvertolking, is 'n kenmerkende vergestaltung van hierdie verantwoordelikheid.

3.3.2 "Duidelike en ondubbelsinnige taal" in 'n grondwet

Sedert die inwerkingtrede van Suid-Afrika se eerste oppermagtige grondwet op 27 April 1994, het dit tot Suid-Afrikaanse juriste begin deurdring dat die fundamenteelste van alle regstekste in die regstelsel, te wete die Grondwet, in alles behalwe duidelike taal geskryf is. Formulerings is opsetlik ruim en daarom dubbelsinnig: hulle kan altyd op meer as een manier verstaan word. 'n Grondwetstek, juis *omdat* die Grondwet oppergesag het en duursaam is, móét oop en buigsaam wees en deur vertolking by veranderde tye en omstandighede aangepas kan word. Omdat gewone wette tradisioneel letterlik vertolk is, is hulle in baie detail opgestel. Deur baie woorde te gebruik, is probeer om vir soveel moontlik gevalle voorsiening te maak en soveel moontlik skuiwergate toe te stop – mede in die verwagting dat die wette "letterlik" uitgelê sal word. So word woordinflasie aangehelp. Die baie woorde van wette sê baie keer eintlik betreklik min en voorsien in elk geval nie elke gebeurlikheid nie.

Die epog van konstitusionalisme het 'n neiging laat posvat om meer en meer gewone wetgewing (en veral wette wat bedoel is om toonaangewend en duursaam te wees⁷) in die oop en buigsame styl van die Grondwet te skryf. Dit is óók die styl waarin geskrewe regsnorme in die Romeins-Germaanse regsfamilie geformuleer word (David & Brierly, 1985:95-97). Regsreëls word algemeen en abstrak bewoord en wetstoepassers (soos die howe) word vertrou om hierdie algemene reëls volgens hul eie goeie oordeel in besondere gevalle konkreet te maak en toe te pas. Waar wetstekste in hierdie styl opgestel word, sal 'n wetsvertolker wat volhou dat die betekenis van 'n wet hoegenaamd uit die duidelike en ondubbelsinnige taal daarvan kan blyk, onvermydelik in die moeilikheid beland. Dit is toenemend in Suid-Afrika aan't gebeur.

3.4 Die (steeds voorlopige) balansstaat

Wat van letterknegtig-*cum*-intensionalistiese wetsvertolking weeg die swaarste: die bates of die laste? Dit is handig om die nogal verskillendsoortige insigte van twee ander outeurs hier by te haal, juis omdat nie een van hulle daarop ingestel is om finale waardebeoordelings na óf die bate- óf die lastekant toe te maak nie. Al twee se analyses is nietemin verhelderend want dit werp nuwe lig op sekere

7 Bv. die Wet op Arbeidsverhoudinge 66 van 1995

grondaannames en voorveronderstellings van letterknegtig-cum-intensionalistiese wetsvervolking.

- **Cross se historiese analise**

Rupert Cross (1995:10-20) vertel 'n stukkie *common law*-wetsuitleggeskiedenis wat veral publiekregseleerdes in Suid-Afrika waarskynlik sal verras. Dit is sedert ongeveer 1994 mode onder laasgenoemdes om hulle trou aan konstitusionalisme met kniebuigings voor doeldiende grondwets- en handvesvervolking (*purposive interpretation*) – allerweë as dié hermeneutiese vonds van die nuwe epog gereken – te bely (kyk bv. De Waal *et al.*, 1999:125-127 se opsomming van die howe se houding). Doeldienende uitleg word as 'n onlangse ontwikkeling hooggeskat en as volstrekte vooruitgang op tradisionele letterknegtig-cum-intensionalistiese uitleg voorgehou.

Die geskiedenis vertel volgens Cross egter 'n ander storie. In Engeland gaan doeldienende wetstekuitleg die letterknegtig-cum-intensionalistiese benadering in tyd ongeveer twee eeue (of selfs langer) vooraf. Die *common law* se *locus classicus* vir doeldienende wetsuitleg, naamlik *Heydon's case* ((1584) 3 Co. Rep. 7a 7b), dateer uit die laat sestiende eeu. Regterlike regstelling en uitbouing van fragmentariese wetstekste was destyds onvermydelik want die parlement het ongereeld vergader. Doeldienende wetsuitleg was dus prakties genoodsaak. Dienstigheid aan die bedoeling van die wetgewer, en die daarmee gepaardgaande letterknegtigheid, was 'n veel latere uitwas van die Westminster parlementêre demokrasie en veral van parlementêre oppergesag (wat dit terloops nie verre-gaande maak om letterknegtig-cum-intensionalistiese wetsuitleg aan Austiniaanse regspositivisme te knoop nie).

- **Witteveen se retoriese analise**

Die “bevele” van die soewereine parlement vind hulle neerslag in wette wat mettertyd as outonome gesagstekste verselfstandig word. Witteveen (1988:149-76) help 'n mens verstaan hoedat dit (kan) gebeur en watter implikasies dit het. Hy stel belang in die rol van die retoriek in die reg. Die retoriek het as direkte en interpersoonlike, mondelinge kommunikasie-strategie ontstaan. Met die opkoms van geskrewe en gedrukte tekste vind retoriese sturing al meer deur bemiddeling van tekste en dáárom indirek plaas. Omdat teksproduksie en -interpretasie onderskeie raak, ontwikkel die sturende skrifteks (anders as die gesproke woord) algaande tot 'n selfstandige entiteit en só word onder meer *die outonome literêre teks* en *die regstek as gesagsbron* gebore. Die verselfstandigde skrifteks word gesien as 'n suiwer weergawe van die outeursbedoeling wat, so word verder geglo, deur “korrekte interpretasieprosedures” eenduidig vasgestel (sal) kan word. 'n Mens herken in hierdie (volgens Witteveen a-retoriese) kommunikasie-model, wesenselemente van die letterknegtig-cum-intensionalistiese wetsuitleg-strategie.

Die retoriese kommunikasie-model vir sturende tekste wat Witteveen self aan die hand doen, gaan uit van 'n verdubbeling van die retoriese situasie wat aan teksproduksie en -interpretasie albei 'n eie regmatige plek gee. Die teksouteur "produseer" 'n teks gerig op "'n model-leser" wat hom- of haarself weer van die vertel- of uitdrukkingstrategie van 'n implisiete teksouteur rekenskap probeer gee. Sowel leser as outeur benut konvensies wat deur die interpretasiegemeenskap erken en gehanteer word. Ongelukkig ontbreek die ruimte om Witteveen (1988: 219-262) se toepassing van dié model op wetsteksvetolking volledig uiteen te sit. Kortweg gesê, is die waarde van sy insigte dat dit die veronderstelde selfstandigheid van wetstekste as eenduidige betekenisdraers ondermyn of, ten minste, relativeer.⁸

Daar is, soos mettertyd sal blyk ("filosofies gesproke"), ander maniere om tot soortgelyke insigte te kom. Witteveen verkies om die pad van retoriese analise te loop – en dit is betekenisvol. Regsgeleerdes kan tereg skepties wees oor die manipulasiepotensiaal van die retoriek as "gevaarlike kuns" (Witteveen, 1988: 111-148) – veral by wetsvetolking. Die willekeurige kies van 'n bepaalde vetolkingsresultaat kan retories-behendig (en -manipulatief) geregverdig word – óók tot voordeel van 'n maghebber wat 'n vooropgesette voorkeur vir 'n bepaalde resultaat alte geredelik as "'n goeie regsargument" kan probeer vermom (Müller, 1997:123-124 en 370-371).

Witteveen (1988:7-9) maak egter 'n onderskeid tussen "retoriek" ("practical rhetoric") en retorika ("reflective rhetoric") wat vir wets- en, breër gesproke, regsvetolking ter sake is. Laasgenoemde lê ook 'n grondslag om vetolkers-willekeur te temper. Retoriek is die verskynsel dat 'n spreker bepaalde tegnieke gebruik (of misbruik) om "'n breër publiek" van dít of dát te oortuig. Retorika is 'n *corpus* insigte oor praktiese retoriek wat vir deelnemers aan verskillende genres vetolkingsredenasies, soos wets- en regsvetolking, die geborgenheid van 'n *interpretasiekader* bied. Dié betrokke kader suggereer nie (dié) "korrekte antwoorde" op bepaalde vetolkingsvrae nie. Dit rugsteun egter die geloofwaardigheid en veral legitimiteit (-in-konteks) van sekere antwoorde – enkeles uit vele moontlikhede! – waarby op bepaalde ("aanvaarde") maniere uitgekóm is.

Oor die waarde van retoriese insigte vir wetsteksvetolking spesifiek in ons situasie, sal in die slotparagraaf (5 hieronder) die een en ander opgemerk word.

8 Du Toit (1998:47) en De Ville (1999) (laasgenoemde in 'n tans nog ongepubliseerde artikel) is van oordeel dat fasette van my eie benadering tot wetsteksvetolking, en veral bepaalde vetolkingstrategieë wat ek aan die hand doen, juis die nosie van 'n selfstandige wetstek as outonome (of dan ten minste eenduidige) betekenisdraer veronderstel. Dié kritiek is gegrond en in die verdere ontwikkeling van my eie idees neem ek dit ernstig.

4. “’n Meer moderne hermeneutiese siening”

In Suid-Afrika is dit feitlik uitsluitlik regsakademici wat hulle koppe oor die transformasie van ons regs- en veral wetstekshermeneutiek breek. Diesulkes soek maniere om wat N.J.C. van den Bergh (1982:680) ’n “meer moderne hermeneutiese siening”⁹ noem, integrerend déél van regsteksvetolking te maak. Sulke pogings is nie onomstrede nie. Hulle is, om mee te begin, intens filosofies en vir “gewone” juriste dus, soos Devenish (1992:52) dit so mooi van my eie vorige pogings sê, “abstruse and not easily comprehensible and ... unlikely to find ready acceptance”. Du Toit (1998:43) het gelyk dat “méér” eerder as “minder” filosofie – skynbaar van die regte (en dikwels dus inderdaad die “abstruse”) soort – Suid-Afrikaanse regsgeleerdes kan help om van die klemme en voetangels van oorgelewerde vooroordele los te kom. Onvermydelik ondermyn dit oorgelewerde sekerhede – en akkumuleer so die omstredenheid wat uit die staanspoor reeds aanwesig was. Suid-Afrikaanse juriste kan doen met ’n ondermyning van veral sekere van hulle sekerhede – hopelik dié wat betekenisloos leeg en beslis dié wat positief skadelik is. Hieroor later meer.

Daar is nietemin sekerhede waarvan juriste nie kán loskom nie, byvoorbeeld dat wetsteksvetolking die *konkretisering* van ’n verordende regstekse behels (Müller, 1997:186-208) en dus die verantwoordelikheid om dié teks as *lewensvatbare oplossing* vir ’n probleemsituasie te “laat probeer werk”. Daar is *yuppie*-radikale wat dit kan bekostig om, onaangeraak deur hierdie verantwoordelikheid, onder die vaandels van hulle *with it*-gunstelingfilosofieë (hoe byderwetser hoe beter!) voort te marsjeer en kritikasterig te deklameer dat enige beredeneerde betekeniskeuse (komend van veral regsekspekte) altyd vermomde onreg is. Hierdie kritikers dink dat hulle taak as “denkers” afgehandel is sodra die snippers van hul skalpelskerp analyses netjies bymekaar geskraap en veilig in omgewingsvriendelike vullishouers van politieke korrektheid weggegooi is. Die tipiese geldingsgerigtheid van wetstekste verplig egter die juris wat dit erns met geregtigheid probeer maak (en daar is sulke *ernstige juriste*) om sulke snippers weer te probeer aanmekaarplak, wetend dat die “herstelde” eindproduk meer of minder maar onvermydelik krom en skeef gaan wees (vgl. ook Du Toit, 1998:51-52).

Kreatief-idealistiese transformeerders (en hulle is nie almal *yuppie*-radikale nie!) en klassiek-tradisionele (maar ernstige) juriste in Suid-Afrika, het ongelukkig tot nog toe by mekaar bly verbypraat – óók oor wat die epog van konstitusionalisme vir die transformasie van wetsteksvetolking in ’n markant “anderster situasie”

9 Die byvoeglike naamwoord “modern” kan problematies wees aangesien baie van die insigte wat verder aan in hierdie artikel ontwikkel word, filosofies gesproke, postmodern eerder as modern is. “Modern” moet dus meer as “kontemporêr”, “tydgenootlik” of “hedendaags” verstaan word

(sou kon) beteken. Gegewe hierdie kommunikasiegaping, en gestel daar is uit al twee die groeperings hierbo diegene wat 'n "meer moderne hermeneutiese siening" (of sienings) vir 'n vernuwende wetstekshermeneutiek wil benut (*die vernuwers*), wat is dan op die agenda? Dalk 'n *filosofie*? Iemand se filosofie? 'n Goeie begin is om vir albei hierdie moontlikhede nadruklik "nee" te sê – en sò die verwagting van óf 'n alles insluitende metanarratief óf 'n gunstelingfilosofie die bodem in te slaan. Iets meer oor hierdie dubbele nee.

- Geen enkele filosofie kan 'n sisteem genereer met aanwysings oor hoe om wetsvertolkingsprobleme (met hulle bypassende oplossings) ewe netjies te hokkie en te vakkie nie. Dié insig behoort al die vernuwers te pas:
 - die transformeerders wat in 'n tipies postmodernistiese denktrant, *grand narratives* loën (Cilliers, 1998:113-114);
 - die meer klassiek-tradisioneles wat nie kans sien om hulself aan die verwikkeldhede van filosofiese sisteme te verkoop nie – dit is waarskynlik die bedenking wat Devenish met sy skeptisisme oor die "abstruseness" van my eie vorige poging probeer verwoord.

Filosofie(ë) onderliggend aan "meer moderne hermeneutiese sienings" kan vir vernuwers hoogstens 'n knipseldiens vir die plakboek van 'n getransformeerde regs- en wetshermeneutiek bied. In 'n verwikkelde en geфраgmenteerde leef-werklikheid is so 'n eklektisisme (want dit is wat dit is) nie intellektueel onbehoorlik nie. Dit is egter ook nie 'n vrypas tot "everything goes" nie (Cilliers, 1998:115-116). Die eise van die konkrete-situasie-in-konteks "reguleer" elke knipselkeuse met 'n toespeling op die eventuele verwerkliking van wat (met huiwering en tot tyd en wyl) "geregtigheid" kan heet.

Ook vanuit 'n ander gesigshoek bekyk, is knipselkeuses nie willekeurig nie. Na die insig van die wysgerige hermeneutiek *a la* Gadamer, ontgin teks-vertolking betekenis*moontlikhede* in 'n hermeneutiese sirkelaksie tussen leser, teks en tradisie, maar is dit terselfdertyd onderhewig aan die *beperkings* wat dié hermeneutiese sirkel oplê (kyk 4.5 hieronder). Vertolkingstrategiese nadenke, met 'n beroep op filosofiese insigte, is deel van dié proses met sowel sy moontlikhede as beperkings. Die nadenkende teksleser besluit gevolglik nie sommer na willekeur op hiërdie of dáárdie filosofiese knipsel nie. Teks en tradisie beperk leserskeuse(s).

- Net soos geen metanarratief alle wetsvertolkingskwessies "netjies" en sistematies kan beredder nie, net so is daar ook geen kontemporêre Paulusse of Apollosse – hoe aantreklik hulle insigte ook al – wat regshermeneutiese alleen- of selfs voorkeursegenskap geniet nie. 'n Vernuwingsproses wat dit met "meer moderne hermeneutiese sienings" erns het, is nie 'n filosofiese

modeparade met winners en verloorders nie. Alle kontemporêre genereerders van lees- en verstaanstrategieë staan in 'n ry van knipsel-outeurs – sommige verder vorentoe en ander verder agtertoe. Hulle knipsels word, tipies in die trant van “meer moderne hermeneutiese sienings”, na die eise van konteks en konkrete situasie geëvalueer.

Sekere knipselkeusemoontlikhede word vervolgens kortliks en voorlopig verken. Enkele eietydse, hermeneutiese insigte – of *rubrieke*, sou 'n mens ook kon sê – wat reeds met vrug by regsgeleerde diskoerse betrek is, word bygehaal. Die meeste van hierdie insigte ondermyn in 'n mindere of meerdere mate sowel die leë as die skadelike sekerhede van tradisionele, regsgeleerde wetsteksvetolkers. Al kom die verskillende rubrieke een-een en na mekaar aan die beurt, is hulle in werklikheid in mekaar vasgewikkel en moet die een in die lig van die ander verstaan word. Nodeloos om te sê, sowel die lys van insigte en die verkenning wat volg, maak nie naastenby aanspraak op volledigheid nie. Daar word inderdaad net na die hoof- en subopskrifte van sekere knipsels gekyk.

4.1 Rubriek 1: 'n Kritiese magsbewussyn

Die insig: 'n Standaardvetolking van regstekste wat veronderstel

- dat hulle selfstandige gesagsdraers is en
- dat hulle op gekyke betekenis van regskonsepte gebaseer is, maskeer dominante klasse/groepeerings/kategorieë in die samelewing se bestending van hulle hegemonie, met 'n ongegronde beroep op die neutraliteit en onpartydigheid van die reg.

Grondliggend aan hierdie insig is die tese dat gevestigde kennis (en daarom ook verstaansmodi) intiem met 'n (Nietzscheaans gesê) “wil tot mag” en dominasie vervleg is, en trouens hulle stukrag daaruit put: kennis is inderdaad mag ... en mag is kennis. Michel Foucault is waarskynlik die bekendste kontemporêre eksponent van hierdie tese (Hunt & Wickham, 1994:12-14). Hy gee met sy kritiese analise van die *juridies-diskursiewe* (“juridico discursive”) konsepsie van mag, uitdrukking daaraan in regsverband (Foucault, 1990:82-83). Magsuitoefening word, volgens hom, in regsterme ingeklee en die reg word voorgedhou as 'n “neutrale” vergestaltung van konsepte soos geregtigheid, regte en vryhede of van (regs-)figure soos kontrakte (Foucault, 1990:87). Die reg is boonop kontradiktories-tweeduidig: dit maak gewag van individuele *vryheid*, maar legitimeer tegelyk die uitoefening van staatsmag (Litowitz, 1995:13).

Die kontemporêre kennis-is-mag-tese is ook vanuit ander gesigshoeke (verder) ontwikkel, dit word met variërende intensiteit verkondig en die verskynsel wat daardeur aan die lig gebring word, word met verskillende grade van radikaliteit “bestry”. In *Critical Legal Studies*-jargon heet die verskynsel self byvoorbeeld

“illegitieme hiërargieë” (“illegitimate hierarchies”), wat blootgelê word deur *trashing* (dit wil sê die afpluk van die regsmaskers waaragter ’n samelewing onreg en uitbuiting probeer wegsteek). Dié hiërargieë moet met woord en daad bestry word, die uitgesproke oogmerk synde om van hulle ontslae te raak (Russell, 1986:14-16, 19).

Miskien minder politieke-aktivisties, maar nie daarom minder intens en radikaal nie, is dekonstruksie¹⁰ *a la* Jacques Derrida se inversie van hiërargieë:

[I]n a classical philosophical opposition we are not dealing with a peaceful coexistence of a *vis-à-vis*, but rather with a violent hierarchy. One of the two terms governs the other (axiologically, logically, etc.), or has the upper hand. To deconstruct the opposition, first of all, is to overturn the hierarchy at a given moment (Derrida, 1981:41).

Dekonstruksie aldus beskryf, speel op die vlak van konsepte en idees af en rammei nie (soos *trashing* in die geval van *Critical Legal Studies*) die onregverdige strukture in die samelewing ooglopend en direk nie. Dat dekonstruksie as projek egter ook ’n daadwerklike regstoepassing het, het enkele Suid-Afrikaanse regsakademici reeds met interessante effek geïllustreer (vgl. bv. De Ville, 1997 en Van der Walt, 1998).¹¹

Volgens Derrida (1992:14-15) is die reg dekonstrueerbaar (omdat dit in die eerste plek gekonstrueer is) en dit is nie slegte nuus nie: dekonstruksie van die reg kan dit gedurig vernuwe (Caputo, 1997:130). Dekonstruksie van die reg is egter nie tegelyk ’n dekonstruksie van geregtigheid nie:

Justice in itself, if such thing exists, outside or beyond law, is not deconstructable. No more than deconstruction itself, if such a thing exists. Deconstruction is justice (Derrida, 1992:15).

Dekonstruksie het besondere potensiaal om konvensionele vertolkings van regstekste te bevraagteken én sodoende besinning oor nuwe vertolkingsstrategieë op dreef te help bring. Dit help regsgeleerdes insien hoedat (“suiwer”) regs-dogmatiese beredeneringe deurdring word van juis dié ideologiese denke wat hulle probeer maskeer (Balkin, 1987:744). Soos verder aan sal blyk, breek ’n omkeer van regshiërargieë ook vars insigte oor die rol van taal en konteks in wetsteksvetolking oop – sonder om voor te gee dat dit (gesaghebbend) alternatiewe vertolkingskanons (*canons of construction*) óf postuleer óf sanksioneer.

¹⁰ Iets anders as *Critical Legal Studies* se *trashing*.

¹¹ Vir ander nie-Suid-Afrikaanse voorbeelde, kyk Balkin (1987 en 1994) en Rosenfeld (1992). Kyk ook Feldman (1996).

Die vars insigte van dekonstruksie, deursypel “meer moderne hermeneutiese sienings” inderdaad in velerlei opsigte.

Dekonstruksie het egter beperkings. Dit is ’n intellektueel gesofistikeerde denkmodus, kwesbaar vir misbruik as modefilosofie, en daarom potensieel ’n speletjie vir *yuppie*-radikalistiese buitelanders. Dekonstruksie van die reg en regstekste lei tot die ootmoedige besef dat geregtigheid, as nie-dekonstrueerbare, onhaalbaar is. Die geldingsgerigtheid van die wetstekse noop die wetsteksvetolker geregtigheidshalwe egter tot keuses – tot skadebeperking deur die onvermydelike rekonstruksie van hiërargieë – en hiermee kan dekonstruksie nie juis help nie (Du Toit, 1998:50).

4.2 Rubriek 2: Die deurslaggewende belang van taal vir betekenis

Die insig: *Uit taal, deur taal en binne taal as komplekse sisteem, is alle betekenis.*

Bogenoemde stelling is sterker gestel as om te sê dat *danksy* taal daar betekenis is. Laasgenoemde kan ook beteken dat taal *betekenismedium* is. Dit is ’n instrumentalistiese siening van taal wat eksself (ten onregte) lank gehuldig het en waarvoor De Ville (1999) my tereg kritiseer. Dié eng siening postuleer ’n verselfstandige (regs-)teks as betekenisdraer met taal as medium wat toegang tot ’n outonome teksbetekenis gee. Sowel De Ville (1998) as Cilliers (1998:37-47) maak dit egter duidelik dat taal-as-komplekse-sisteem só geëmaskuleer word. Cilliers se verhelderende uiteensetting van die Derrida-Saussure-debat lê hier ’n insiggewende verband met dekonstruksie se ontkenning van die onderskeid tussen (’n) betekenaar (*signifier*) en die betekende (*signified*). Saussure probeer die tradisionele aanname dat taaltekens (betekenaars) metafisies-aanwesige ietse (betekendes) “van betekenis voorsien”, vernuwe. Hieroor is Derrida skepties: hy kan nie met ’n *metaphysics of presence* (en dus ’n “däärheid” van betekendes) saamleef nie. Betekendes bestaan nie – is nie *teenwoordig* nie. Betekenis veronderstel eerder ’n komplekse heen-en-weer-spel, ’n aksie en reaksie van nie-konstante, nie-durende en nie-metafisies teenwoordige *betekenaars* waarin spore (*traces*) van mekaar oor en weer voorkom. Die een beteken die ander, maar slegs onvolledig en voorlopig. Betekenis is nooit, op ’n gegewe tydstop, vasstaande daár nie. Die talige rondspeel van betekenaars konstitueer dit weer en weer en verlê en verplaas dit ewe frekwent. Betekenismoonlikhede is oonoorsigtelik. Taal is die hiperkomplekse sisteem wat so ’n betekenisproliferasie onafwendbaar maak. Daarom en daartoe lê taal onbegrens óóp. Betekenis word gerelativeer, taal *as betekenisgenereerder* (maar dan ook net in dié hoedanigheid) daarenteen nie. Maar let wel: betekenis is óóp en nie *arbitrêr* nie. Taal as betekenisgenereerder is hiperkompleks ja, maar dit is steeds ’n *sisteem*.

As taal 'n allesdeursurende voortbringer van betekenis is, moet 'n mens natuurlik die moontlikheid ernstig oorweeg dat die duidelike en ondubbelsinnige taal van 'n wetstek – as so iets moontlik is, soos Derrida sou sê – letterknegtig-cum-intensionalisties gesproke “die régte betekenis van die teks” onbetwis tot uitdrukking kan bring. Ekself het voorheen dié logika probeer oortroef deur taal as rolspeler in die betekenisdrama tot betekenismedium te relegier (Du Plessis, 1986:50; Du Plessis & Corder, 1994:66). Dit was nie nodig nie – selfs al sou dit geregtig wees (wat dit nie was nie). Taal as alomteenwoordige genereerder van betekenis het geen hiërargiese méérwaarde oral waar betekenis ontstaan nie, maar is eerder 'n alomteenwoordige “dienaar” van die vermenigvuldiging van moontlike betekenis. Letterknegtig-cum-intensionalistiese “duidelike en ondubbelsinnige taal” is *a priori* ingehokte taal. Dit is nie meer taal in radikale sin nie maar bloot 'n essensialistiese en daarom geëmaskuleerde betekenisgewer – 'n medium in diens van die (slegs) één betekenis van 'n vermeend outonome wetstek.

Common law-wetsuitleg se tradisionele aanname dat woorde 'n gewone betekenis kan hê, staan ook onder verdenking. Geen betekenaar is op sigself betekenisvol nie, maar is dit slegs in interaksie met ander labiele betekenaars. Woorde gee met ander woorde aan mekaar betekenis. Selfs taal *het* nie (“besit” nie) so 'n “gewone betekenis” nie. Die heen-en-weer-spel tussen betekenaars bring betekenis voort en dit maak taal “betekenisvol”. Taal as komplekse sisteem maak op haar beurt weer betekenis vir individuele betekenaars moontlik (Cilliers, 1998:44-46).

Juis die alomteenwoordigheid van taal dáár waar betekenis is, maak dat taal-in-aksie aan die unieke tekswees van 'n teks gestalte gee. Genretaal het bestaansreg (kyk ook punt 2 hierbo) maar geen genretaal – óók wetstaal – is kenmerkend duidelik en ondubbelsinnig nie.

Die kanons van wetsteksvetolking is nie reëls wat 'n mens help om die “regte betekenis” van wette te ontdek nie. Hulle is egter regverdigingsgronde vir die beperking van wetsteksbetekenisse – wat 'n móet is, want sonder die maak van regverdigbare keuses kan die kenmerkende geldingsgerigtheid van wette nie gehonoreer word nie.

4.3 Rubriek 3: Verreikende konteksgevoeligheid

Die insig: *Betekenis kan alleen betekenis-in-konteks wees. Nie net die strukturelemente van, of die “ander gedeeltes” in 'n wetstek bepaal die betekenis van 'n spesifieke wetsbepaling onder oorweging nie maar die geheel van die regs- en sosiale “omgewing” waarin die teks in 'n heen-en-weer-spel met ander tekste gewikkel is.*

Hierdie insig bring 'n mens weer, langs 'n filosofiese pad, by die onttroning van die selfstandige teks waarna in 3.5 hierbo vanuit 'n retoriese gesigshoek gekyk is.

'n Teks is nie 'n entiteit opgebou uit taal as 'n bestanddeel nie – al is taal ook die hartklop en lewensbloed daarvan. In 4.3 hierbo is verduidelik dat betekenis slegs in die heen-en-weer-spel tussen betekenaars moontlik is. Dit impliseer 'n verweefdheid van betekenaars waarvan spoorelemente (*traces*) oor en weer in mekaar voorkom. “This interweaving,” sê Derrida (1981:26), “results in each ‘element’ – phoneme or grapheme – being constituted on the basis of the traces within it of other elements of the chain or system. This interweaving, this textile, is the *text* produced only in the transformation of another text”.

'n Teks is, met ander woorde, net soos elke individuele taalelement wat dit beteken, self 'n betekenaar in interaksie met ander soortgelyke betekenaars – 'n geskrif wat na ander geskrifte heenwys (Rosenfeld, 1992:153). Dit het verskeie implikasies vir wetsteksvetolking waarvan slegs enkele hier kortliks te berde gebring word.

Sedert appèlregter Schreiner se minderheidspraak in *Jaga v. Dönges* (1950 (4) S.A. 653 (A)) is sporadies in ons regspraak aanvaar¹² dat konteks die betekenis van 'n wet medebepaal. Hierdie insig was 'n goeie begin om wetstekste betekenisgewend na hulle konteks toe oop te stel, maar het steeds berus op die konvensionele aanname dat die konteks lig op 'n in die wetstek reeds aanwesige betekenis werp. Of 'n mens dus met die duidelike en ondubbelsinnige taal van 'n wet begin en na die konteks toe uit lees of, so nie, taal en konteks van die begin af saamlees, sal volgens die hof nie juis 'n verskil maak aan die vetolkingsresultaat nie (kyk ook Du Plessis, 1986:107-108). Dat buite die intens gekompliseerde wetstekskonteks wetsteksbetekenis hoegenaamd nie moontlik is nie, oorweeg die regter nie eens nie, want vir hom lê die betekenis van die wet uiteindelik en slegs in die wetstek.

Wetsteksvetolking is meesal die ontginning van die moontlike betekenis van 'n spesifieke wetsbepaling (*provision*) wat in 'n omvattender wetstek soos 'n statuut, 'n grondwet, 'n stel reëls of regulasies, ensovoorts voorkom. Sistematiese interpretasie is 'n erkende wetsteksvetolkingsprosedure waarvolgens vereis word dat die individuele bepaling in die konteks van die geheel van die wetstek (die intratekstuele konteks) verstaan moet word (Du Plessis, 1998:14-15). Die oopheid van die teks “na buite” maak dit egter onafwendbaar dat 'n wetsbepaling ook in die lig van 'n ekstratekstuele konteks gelees moet word: alles in die

12 In die laat-tagtiger-, vroeë negentigerjare was dit selfs mode om hierdie “verligte” minderheidspraak ter ondersteuning van meer progressiewe wetsinterpretasies aan te haal.

“teksomgewing” waaraan talig uitdrukking gegee kan word (en wat self ook tekste is), is medebetkenaars van ’n wetsbepaling. Dit is ’n mondvul gesê. Juriste begin wetstekinterpretasie gewoonlik met verwysing na voor die hand liggende, medebetkenende tekste van ’n regsraad: regsgeleerde vertolkingskanons, ander wette, gewysdes, historiese regsgekrifte, tydgenootlike regsgekrifte ensovoorts. Daar is egter ook tallose ander tekste in die sisteem wat nie as tipies juridies beskou word nie, maar wat ’n wetsbepaling (kan) medebetken: historiese tekste, sosiale tekste, godsdienstekste, selfs literêre tekste – om maar net enkele kategoriegewys te noem. Ook hier staan die wetstekvertolker voor die eis om uit die haas grensloos-onoorsigtelike aantal medebepalers van die wetstekbetekenis, dié te kies wat (waarskynlik) op ’n eventuele verwerkliking van geregtigheid sal toespeel.

Die oopheid van ’n wetstek nooit vertolkers, anders as slegs regseksperthe, tot medevertolking uit. Dit is veral waar van ’n teks soos die Grondwet – die oopste en “mees publieke” van alle wetstekste. Volgens Peter Häberle (1978:155-181) is ’n grondwet ’n “publieke proses” (*öffentlicher Prozeß*) aan die vertolking waarvan ’n *offene Gesellschaft* meedoen. *Offen* beteken “oop” sowel as “publiek” en dui onder meer op die ruimte vir grondwetskonkretisering in die burgerlike samelewing (*civil society*) (Du Plessis, 1996:215). Oor vertolkingsvraagstukke wat voor die hof kom, moet natuurlik regterlik uitsluitel gegee word. Dit beteken egter nie dat slegs die howe, met die Konstitusionele Hof aan die spits, kompetente of selfs gesaghebbende vertolkers van die grondwetstek is nie. Al beëindig regterlike uitsluitel ’n bepaalde proses (tot tyd en wyl), handel dit nooit die vertolking van die teks af nie (selfs nie eens al is dit net ’n enkele wetsbepaling nie). Dit is die nie-regterlike vertolkers van die Grondwet wat dit die meeste van die tyd in konkrete lewensituasies, van dag tot dag, vertolk. Slegs ’n baie klein persentasie van alle grondwetvertolkingsvrae beland ooit in die hof! Dit is ook die nie-regterlike vertolkers se verstaan van die Grondwet (al is dit soms met regskundige hulp) wat hofprosesse vir die regterlike bereddering van vertolkingskwessies inisieer en op hierdie wyse effektief déél is van ’n daadwerklik gevolgryke vertolkingsprojek.

Ekspertvertolkings van wetstekste en van die Grondwet is nie “beter” of meerderwaardige vertolkings nie. Die kundige is nie ’n waarsêer wat gesaghebbend kan sê wat eintlik “in die teks staan nie”. Daar “staan” in elk geval nie “betekenis” in ’n wetstek nie. Nogtans sal ek met Du Toit (1998:46-47) swaarde wou kruis indien haar gegronde sinisme oor “ekspertbetekenis” impliseer dat die kundige lees van ’n wetstek in prinsiep geen eie waarde, anders as enige ander lesing, het nie. Kundige lesings van genretekste soos literêre tekste, filosofiese tekste, godsdienstekste en dan ook regstekste is tog nie ongewoon (of ongevraagd) nie. Die ekspert het gewoonlik ervaring van verskillende leesstrategieë gangbaar in die vakgebied, van tegnieke wat teksouteurs gebruik om tekste te produseer en

van die vaktradisie wat as't ware in die teks ingeskryf staan. Kundigheid kan natuurlik ook ooglede wees waarteen die ekspertvetolker vaskyk en so die "werklike werklikheid" miskyk. 'n Eksperttekstlesing, gerugsteun deur gedeë en ondersoekende vakkundigheid, kan egter ook daarna streef om dié lesing te wees

- wat 'n "slegs een betekenis"-tese (en verdigsels oor inherente teksbetekenis) die bodem inslaan;
- wat die betekenisrykheid van die teks honoreer (juis deur verskillende betekenismoontlikhede oop te laat),
- en wat deur gedurige nadenke oor vertolkingskwessies as sodanig, maar ook ter wille van die besondere teksgenre, onafgehandelde items op die vertolkingsagenda van die vakgebied (en van die oop gemeenskap van vetolkers) plaas.

4.4 Rubriek 4: Vóórverstaan

Die insig: *Ons vóórverstaan begelei ons verstaan en maak dit trouens moontlik. Hoe dieper weggesteek 'n vóórverstaansaanning, hoe intenser en verreikender die effek daarvan op ons verstaan.*

Dat hierdie insig eintlik 'n verstaansóóphheid waarmerk, sien Hans-Georg Gadamer (1976:9) treffend raak:

[i]t is not so much our judgments as it is our prejudices that constitute our being ... [T]he *historicity* of our existence entails that prejudices, in the literal sense of the word, constitute the initial directedness of our whole ability to experience. Prejudices are biases of our openness to the world. They are ... conditions whereby ... what we encounter says something to us.

Vooroordeel is nie per definisie bigotterie nie. 'n Vooroordeel hoef nie vals, skeefgetrek of ongefundeer te wees nie, maar kan ook as 'n goed gefundeerde, voorlopige of "voorloper"-beoordeling verstaan word. As sodanig is 'n vooroordeel 'n bemiddelaar tussen bestaande en nuwe kennis wat 'n mens help om die onbekende op sterkte van die bekende te verstaan (Gadamer, 1975:256-269). "Vooroordele" só verstaan, is gesaghebbende vooraf-oordele (*pre-judgements*) wat die verstaan van 'n teks bemiddel; hulle manifesteer nie 'n willekeurige, oorhaastige (*ubereilte*) vooringenomenheid nie.

Hoe hanteer die juris as vetolker vooroordele en vóórverstaan (sy/haar eie en dié van ander) in regsvertolking en spesifiek wetsteksvetolking? Daarvoor is daar nie 'n resep nie. Die beste raad is om nie te probeer voorgee dat 'n mens hulle kan oorstyg of, erger, dat jy hulle nie het nie. Dit is 'n goeie begin om soos waarnemende regter Kentridge in *S. v. Zuma and others* (1995(4) B.C.L.R. 401 (S.A.) par. 17), die eerste gerapporteerde uitspraak van die Konstitusionele Hof,

te erken dat dit nie maklik is nie “to avoid the influence of one’s personal intellectual and moral preconceptions” (“one” synde die regter self). Stanley Fish (1989:358) gee ’n raak beskrywing van wat gebeur indien die regs hermeneut vóórverstaan agter (byvoorbeeld) duidelike en ondubbelsinnige taal probeer wegsteek:

Meanings only become perspicuous against a background of interpretive presumptions in the absence of which reading and understanding would be impossible. A meaning that seems to leap off the page, propelled by its own self-sufficiency, is a meaning that flows from interpretive assumptions so deeply embedded that they have become invisible.

’n Té beskeie erkenning van presies hoe verreikend individuele vooroordele wetstekinterpretasie beïnvloed, sal nie deug nie, want soos Du Toit (1998:48) verduidelik:

[I]f hermeneutics in the twentieth century has taught us anything at all, then it is that our own biases are invisible to us, and can only become visible through an encounter with texts of all kinds that alienate us from ourselves. Ricoeur talks of appropriation through alienation – there is simply no other route.

Dit maak dat vóórverstaan een van die baie moeilik hanteerbare punte op die agenda van wetstekvervolking is. ’n Terloopse “toegewing” soos dié van waarnemende regter Kentridge in die *Zuma*-saak (al klaar heel ongewoon vir ’n Suid-Afrikaanse regter) help nogal, maar gaan nie ver genoeg nie. Regsakademici het ’n belangrike rol te speel om die vervreemdingsproses waarna Du Toit verwys, by veral regters, aan te help. ’n Mens dink hier weer aan die verdienstelike werk van Donald Nicolson (1992), pas voor die aanbreek van die epog van konstitusionalisme, waarin hy die effek van ideologie as *Weltanschauung* op die uitsprake van regters onder die “ou bedeling” aan nugter, grondige en insiggewende analise onderwerp het. Baie van wat Nicolson toe gesê het, bly in die nuwe bedeling toepaslik. Aanpassings is egter nodig want die epog van konstitusionalisme maak die regspraak ’n operasionele gebied óók vir voorheen gediskrediteerde ideologieë.

4.5 Rubriek 5: Die twee-eenheid van verstaan en toepassing

Die insig: *Die (moontlike) toepassings van ’n wetsteksbepaling begelei altyd die vertolking daarvan. ’n Mens kan nooit ’n wetsbepaling los of afgesien van die toepassingsmoontlikhede daarvan verstaan nie.*¹³

13 Gadamer (1975:308) stel dit soos volg: “Der Jurist faßt den Sinn des Gesetzes von dem gegebenen Fall her und um dieses gegebenen Falles wille”

'n Wetstek is baie soos 'n musiekstuk. 'n Mens verstaan dit nie heeltemal deur dit net te lees nie. Jy moet ook 'n "uitvoering" daarvan beleef. Die volle uitwerking van byvoorbeeld wetgewing word nie duidelik bloot uit dit wat op papier in wetboeke geskryf staan nie, maar eerder uit die manier waarop wette vertolk en dan in die praktyk toegepas word. Iemand wat musiek goed kan lees, kan ook die musiek "hoor" wanneer sy of hy 'n musiekstuk lees. 'n Wetsteksvetolker, veral een met ervaring, lees 'n wetstek soortgelyk. Jy stel jou as't voor hoedat 'n wetsbepaling in 'n konkrete lewensituasie gaan "klink". Dit kan wees omdat jy op 'n gegewe moment 'n oplossing vir 'n spesifieke probleem soek. Dit kan ook wees omdat jy 'n probleem bedink oftefel hipotetiseer.

'n Wetstek is altyd betekenismatig óóp ook vir, voor en teenoor die konkrete situasie wat dit trag te bereidder. 'n Tekstbetekenis vir óf werklike óf gehipoteetiseerde probleemoplossings word nie slegs deur die wetstek self gegenereer nie, maar onvermydelik óók deur die eise van die situasie. Hierdie twee-eenheid van wat tradisioneel "uitleg" en "toepassing" heet, maak dat Müller (1997:186-208) wat grondwetvetolking betref, *Konkretisierung* (konkretisering) bo *Auslegung* (uitleg) as die mees beskrywende term vir die proses verkies. Daarmee (asook in die uitwerk van sy konkretiseringsmodel) beklemtoon hy dat die wetstek *qua* normprogram sowel as die probleemsituasie *qua* feiteprogram, deurslaggewend op die uitkoms van grondwetvetolking inspeel.

Die twee-eenheid van interpretasie en toepassing is ook die slotsom van Hans-Georg Gadamer se wysgerige hermeneutiek wat historiese tekstbetekenis in die hede situeer (Bönnighaus, 1998:51-58).¹⁴ Betekenis word in die onderlinge interaksie tussen leser, teks en tradisie voortgebring (kyk ook 4 hierbo). In hierdie hermeneutiese sirkel¹⁵ antisipeer die leser tekstbetekenis maar dit is geen subjektiewe verwagting nie. Dit is eerder 'n vooruitblik bepaal deur wat sy/hy met die tradisie gemeen het. Tradisie (*Überlieferung*) (in Afrikaans ook "oorlewering") is nie bloot 'n voorwaarde vir die verstaan van 'n teks nie. Deur die verstaansakte kry die hermeneut deel in hoe die tradisie ontvou – en sit hy/sy dit self voort (Gadamer, 1975:277). Die hermeneutiese sirkel maak die leser dus intiem deel van die tradisie as *oorleweringsgebeure* (*Überlieferungsgeschehen*) en is nie bloot 'n metodologiese gegewe nie: dit manifesteer as 'n ontologiese struktuurmoment van verstaan (Gadamer, 1975:277). Elders verduidelik Gadamer (1975:286-290) dat die leser 'n verstaanshorison in gesprek met die teks projekteer en daardie horison algaande verskuif en uiteindelik ophef. Verstaan beteken 'n versmelting van die horisone van die verlede en die hede tot 'n nuwe

14 Die twee-eenheid van interpretasie en toepassing veronderstel ook 'n twee-eenheid van uitleg/interpretasie en verstaan (Gadamer, 1975:290-291).

15 Kyk ook Du Plessis (1980:28-29) oor die hermeneutiese sirkel

horison. Geen teksinterpretasie is ooit “oorspronklik” nie. Interpretasie is altyd die produk van ’n effektiëf-werksame, historiese bewussyn (*wirkungsgeschichtliches Bewußtsein*). Vir die leservertolker “ontwikkel” betekenis in ’n proses soortgelyk aan ’n gesprek met die teks waardeur sy/haar vóórverstaan (en vooroordele, soos Gadamer hulle verstaan – kyk 4.4 hierbo) voortdurend bevraagteken, aangepas en dan opnuut weer bevraagteken word (Gadamer, 1975:284-290).

Gadamer se beskrywing van die verstaansproses veronderstel ’n teksstruktuur wat dermate koherent en stabiel is dat dekonstruksie kwalik daarmee vrede sal vind. Dit is egter betekenisvol dat Gadamer, selfs vanuit hierdie “meer konserwatiewe” beredenering, teksbetekenis steeds as (histories) oop en onafgehandel sien. Daar is met ander woorde nie één korrekte betekenis “in”, “van” en “vir” ’n teks nie. Die vertolker maak, in gesprek met die teks en as akteur in ’n drama genaamd “tradisie/oorlewering”, ’n betekeniskeuse wat vir die besondere situasie die mees toepaslike is. Daardeur word die twee-eenheid van verstaan en toepassing weer eens beklemtoon.

Gadamer se histories gevoelige beskrywing van die verstaansgebeure maak dit duidelik dat geskiedenis (en tradisie) nie bloot te doen het met “wat in die verlede lê nie” maar inderdaad óók in die hede “gemaak word” deur elke verstaansakte wat op sy beurt weer op die verstaanshorison van leserhermeneute in die toekoms verskyn. Vir die regshermeneutiek van belang is dat die verantwoordelikheid vir die maak van keuses in die hede só veronderstel word. Regstoepassings van Gadamer (1975:307-323) se hermeneutiek illustreer hierdie verantwoordelikheid op verskillende maniere.

Eerstens moet daar ’n regstaat wees, want regshermeneutiek is slegs moontlik indien regsvoorskrifte alle lede van die (regs-)gemeenskap op dieselfde wyse bind (Gadamer, 1975:312). Almal moet met ander woorde gelyk wees voor die reg:

[W]o etwa, wie im Absolutismus, der Wille des absoluten Herrschers über dem Gesetz steht, kann es keine Hermeneutik geben, ‘da ein Oberherr seine Worte auch wider die Regeln gemeiner Auslegung erklären kann’ ... Die Aufgabe des Verstehens und Auslegens besteht eben nur dort, wo etwas so gesetzt ist, daß es als das Gesetzte unaufhebbar und verbindlich ist (Gadamer, 1975:312).

Gadamer beskryf ’n situasie waar die verklaarde wil van die despoot die vertolking van die hermeneut, byvoorbeeld die regter, blatant oortroef. Die meer subtiële weergawe is die ontduiking van hermeneutiese verantwoordelikheid – regtens meesal *regterlike* verantwoordelikheid – deur agter die “duidelik uitgesproke wil” van die soewerein te skuil. As verskoning word gewoonlik aangevoer dat dit onbehoorlik is vir die “objektiewe juris/regter” om dié wetgewerswil té aktivisties te beperk of uit te brei en só in politieke vaarwaters te beland. In ’n Suid-Afrika waar almal nie gelyk was voor die reg nie, het hierdie oënskyklik

fatsoenlike óórversigtigheid gehelp om regters van die doeltreffendste handlangers van die apartheidsregime te maak (Du Plessis, 1986:83-84). Dit het veral duidelik geword namate die politieke klimaat in die laat-tagtiger- en vroeë-negentigerjare begin verander het en sommige regters besef het dat konstitusionalisme onafwendbaar was. Plotseling is in sommige hofuitsprake (weliswaar nog 'n minderheid) bevind dat die voorheen duidelik uitgesproke wil van die soewerein nie meer so duidelik was nie, en is demoniese apartheidswette vertolk om iets anders te sê as wat jarelank geglo is hulle in “duidelike en ondubbelsinnige taal” sê (vir voorbeelde hiervan kyk Du Plessis & Corder, 1994:70 vn. 48).

Tweedens verg hermeneutiese verantwoordelikheid, soos Gadamer (1975:312-313) dit sien, van die regsvertolker, veral die regter, 'n *konkretisering*¹⁶ van die regsnorm (*Konkretisierung des Gesetzes*). Konkretisering sluit toepassing in en vereis dikwels normvoltooiing deur aanvulling (*Rechtsergänzung*). Dit is tipies 'n regterlike verantwoordelikheid. Die regter is egter, soos enige ander lid van die regsgemeenskap, regsgebonde wat beteken dat willekeurige regsbeslissings nie te regverdig is nie: hofuitsprake behoort, regsekerheidsontalwe, voorsienbaar te wees. En dan maak Gadamer (1975:313) 'n betekenisvolle stelling wat geparafraseerd op die volgende neerkom: regterlike uitsprake kan regsdogmaties of regshermeneuties geregverdig word. In die eerste geval word regsprobleme “opgelos” deur hulle onder algemeen geldende regsnorme en -beginsels tuis te bring (te subsumeer). In die tweede geval word regsprobleme hermeneuties beredder deur normtekste vertolkend te konkretiseer. Die laasgenoemde modus geniet, aldus Gadamer, beslis voorrang.

Dit is 'n derde faset van die regsvertolker se verantwoordelikheid, naamlik om te *hermeneutiseer* in plaas daarvan om te *dogmatiseer*. Tekortkominge in die konstitusionele regspraak (*constitutional jurisprudence*) van Suid-Afrikaanse howe voor 1994 (veral dié van die destydse Appèlafdeling van die Hooggeregshof), bevestig die belang van hierdie insig.¹⁷ Die Appèlhof was in grondwetlike hersieningsake geneig om van “omstrede beslissings” oor grondwetlike (en dus

16 Hy gebruik dieselfde terminologie as Friedrich Muller – kyk hierbo

17 Suid-Afrika het op daardie stadium nie 'n beregbare grondwet met 'n handves van regte gehad nie. Sommige van die sogenaamd onafhanklike T.B.V.C.-state het egter wel en dit het geleentheid vir konstitusionele regspraak geskep. 'n Ander baie belangrike bron van konstitusionele regspraak was die beregbare Handves van Fundamentele Regte wat in Aanhangsel 1 tot Proklamasie R. 101 van 17 Junie 1985 vervat was. Die betrokke proklamasie het die funksie van 'n tussentydse grondwet vir die destydse Suidwes-Afrika/Namibië vervul. Gedinge waarin die vertolking van bepalinge van die Handves van Fundamentele Regte in geskil was, is aanvanklik in die Hooggeregshof van Suidwes-Afrika/Namibië aanhangig gemaak maar daar was 'n reg van appèl na die destydse Appèlafdeling van die Hooggeregshof in Suid-Afrika.

onvermydelik politieke) kwessies te probeer wegstrem. Die verantwoordelikheid om betwiste wetgewing of administratiewe optrede daadwerklik aan tipiese handveswaardes te toets, is met allerlei slim, tegniese beredeneringe – “fatsoenlike” regsdogmatiese argumente, sou mens kon sê – ontduik (vir illustrasies hiervan kyk Du Plessis & De Ville, 1993a:67-73). Só is regshermeneutiese moontlikhede wat in antisipasie van ’n komende konstitusionalisme ontgin kon word, onderdruk en is nogeens probeer om ’n tradisioneel regterlike formalisme in Suid-Afrika respektabel te laat lyk.

Wat Gadamer oor die verhouding tussen regterlike verantwoordelikheid en die aard van die regsorde sê, beklemtoon wat ons daadwerklik in Suid-Afrika ervaar het, naamlik dat die kwaliteit van regshermeneutiek regstreeks afhanklik is van die kwaliteit van regering soos gemeet aan standarde van regstaatlikheid (en dus ook konstitusionalisme). Dat in Suid-Afrika wetstekshermeneutiek dié verskyningsvorm van regshermeneutiek is wat waarskynlik van die meeste “meer moderne hermeneutiese sienings” verstoke gebly het, is nie verbasend nie. Die despotiese apartheidsregime het immers vrylik van wette gebruik gemaak om hulle sosiale eksperiment en daarmee gepaardgaande sekurokrasie op die bevolking af te dwing. Hoe duideliker, ondubbelsinniger en meer despoties die soewerein beveel het, hoe meer verantwoordelikeidloos, irrelevant en straks gediensig het regterlike wetshermeneute wette “vertolk”.

5. Slotperspektief: Is die agenda af te handel?

’n Sakelys sê wat bespreek gaan word. Dit is nie die bespreking self nie. Dit is ook nie naastenby die aksieplan wat tot stand (kan) kom as gevolg van die bespreking nie. Hierdie artikel is doelbewus in ’n sakelystrant geskryf. Dit is geregverdig want selfs die *sakelys* vir ’n transformasie van wetsteksvetolking in ’n konstitusionalistiese Suid-Afrika is nog nie voorheen opgestel nie. Bring die sakelys in hierdie artikel ’n mens verder? Dit word ten slotte beoordeel aan die hand van die drie sentrale ideëmotiewe wat in die inleidingsparagraaf (1 hierbo) aangestip is, naamlik:

- (i) Wetstekste is nie selfstandige entiteite waarin ’n vaste betekenis opgesluit lê nie.
- (ii) Die verskeidenheid moontlike wetsteksbetekenisne word, vanweë die kenmerkende geldingsgerigtheid van die teksgenre beperk. Die wetsteksvetolker staan dus onvermydelik voor ’n keuseverantwoordelikheid.
- (iii) Die epog van konstitusionalisme plaas ’n transformasionele ondermyning van tradisionele sekerhede oor wetsuitleg op die sakelys (en *takelys*) van vernuwende wetsteksvetolking.

Motief (iii) hierbo is die maklikste item op die sakelys om te hanteer. Dit kan trouens selfs pret wees om valse sekerhede te ondermyn! Dit maak nie regtig saak of dit *leë* of *gevaarlike* sekerhede is nie. Die verwagting dat daar betekenis in 'n teks is, is byvoorbeeld leeg. Die sekerheid dat hierdie nie-aanwesige betekenis met die “regte” interpretasiestegnieke “neutraal” (en vooroordeellose) uit die teks opgediep kan word, kan 'n gevaarlike maskering van 'n chroniese magsonewewig in die samelewing wees. Die volgende tradisionele sekerhede oor wetsteksvetolking is in hierdie artikel, regstreeks of onregstreeks, ondermyn of anders ten minste in vraag gestel:

- 'n Wetstek se betekenis uit *die bedoeling van die wetgewer*.
- Taal, as konstante en stabiele betekenisgewer, “dra” betekenis. Dit is die medium waardeur die betekenis wat die wetgewer in die wetstek “geplaas” het, oorgedra word.
- Ekspertvetolkings van wetstekste is wesenlik “beter” of meer gesaghebbend as nie-ekspertvetolkings.
- Vooroordele by wetsvetolkers is per definisie onbehoorlik.
- En dan laastens die verwagting van 'n nuwe regshermeneutiese ortodoksie: doeldienende uitleg (*purposive interpretation*) is 'n eietydse, *with it*-fenomeen, kenmerkend van die epog van konstitusionalisme.

Die heel verreikendste (en waarskynlik ook die hardnekkigste) sekerheid wat deurgaans in hierdie artikel ondergrawe is, is dat wetstekste selfstandige entiteite is waarin 'n vaste betekenis opgesluit lê (kyk ook ideëmotief (i) hierbo). *Wetstekinterpretasie (wetsuitleg sowel as grondwetsuitleg) is veel meer van 'n heen-en-weer-spel tussen 'n magdom betekenaars – en veel minder van 'n reëlgedrewe prosedure gerig op 'n vasstaande teks-met-betekenis – as wat Suid-Afrikaanse juriste tradisioneel vermoed het*. Hierop is ideëmotief (ii) hierbo egter 'n werkdadige korrektief: *Daar is, gegee die distinktiwe geldingsgerigtheid van wetstekste, besliste spelreëls wat wetsteksbetekenis beperk*. Wetsteksvetolking is nie ongebreidelde *free for all*-willekeur nie, al is die betekeniskeusemoontlikhede ook hoe ruim en al is die regstelsel (sóos taal) nog so kompleks. Bestendigheid en voorsienbaarheid in hierdie komplekse sisteem, hoe minimaal ook al, is vir die regsgeleerde wetsteksvetolker kardinaal, omdat die teksgenre hom of haar in die laaste instansie 'n keuseverantwoordelikheid oplê.

Bloot retories bekyk, is dit moontlik om 'n wye verskeidenheid vetolkings van 'n wetstek te regverdig. In regsgeleerde diskoerse oor moontlike wetsteksbetekenis laat dit alleen egter nie toereikend reg geskied aan die tipiese geldingsgerigtheid van die wetstek nie. 'n Wetsteksvetolker kan byvoorbeeld

nie sê dat 'n wet dit of dát beteken omdat “dit is hoedat ek vandag voel nie” of omdat “dit my politieke sentimente die beste bevredig nie”. Daar is 'n *matriks van vertolkingslegitimiteit of -geloofwaardigheid* wat 'n sekere soort retoriek veroorloof en 'n ander soort nie. “Matriks/matrys” beteken onder meer “dit waaruit iets voortkom” of “dit wat iets omvat en daaraan vorm gee” (Simpson & Weiner, 1989:476-477; Neilson *et al.*, 1946:1515 en Van Schalkwyk *et al.*, 1996:193). In Suid-Afrika het die epog van konstitusionalisme hierdie matriks van vertolkingslegitimiteit aansienlik verryk. Sekere argumente wat voorheen “ontoelaatbaar” en selfs ondenkbaar sou wees, is nou byvoorbeeld “toelaatbare retoriek” in regsgeleerde diskoerse oor wetstekse- en veral grondwetsvertolking. Sonder 'n vertolkingstradisie het so 'n matriks egter nie legitimiteit nie. Een van die hoofitems op die sakelys van wetsteksevertolking in Suid-Afrika is 'n diskussie oor hoedat konstitusionalisme die matriks van vertolkingslegitimiteit (kan) verryk, sonder om die tradisie te emaskuleer.

Regsgeleerde wetsteksevertolkers is onvermydelik *konserwatief*, nie in die sin van “onafwendbaar reaksionêr” of “noodwendig in verset teen vernuwing” nie, maar “konserverend” (of “bewaringsbewus”) binne die sisteem waarin hulle werk. Die konsepte “sisteem” en “matriks” veronderstel hierdie konserwatiwiteit deur die oplê van 'n bewaringsplig. Die konserverende element in diskoerse oor wetsteksevertolking maak van *common law*-reëls en -vermoedens van wetsuitleg kandidate om vertolkingskanons te wees wat wetsteksbetekenis beperk. In hierdie rol is hulle egter nie *sjibbolette* wat toegang tot dié een regte betekenis inherent aan 'n wetstekse verleen nie – so 'n betekenis bestaan nie! – maar *deurwagters* wat slegs sekere (moontlike) tekstebetekenis vir regsgebruik deurlaat. Baie van hierdie kanons sal ingrypend herverstaan en ook geherformuleer moet word – nóg ingrypend as wat eksel self voorheen (met beperkter insigte as tans) probeer het (Du Plessis, 1986:54-60). Hulle sistematiese herkontekstualisering kan ook verder help om sin aan hulle gebruik in 'n nuwe hoedanigheid te gee. Hiermee word bedoel dat hulle byvoorbeeld tuisgebring kan word onder C.F. von Savigny (1840:206-330) se vier sogenaamde “metodes van regsinterpretasie” wat op die Europese vasteland veelal vir wets- en grondwetsvertolking aangewend word. Dié vier metodes (en dit is nie presies soos Von Savigny hulle verduidelik nie) is die volgende (Du Plessis, 1998:13-16):

- *grammatikale interpretasie* wat konsentreer op die wyse waarop taal *toegang tot* die betekenis *moontlikhede* van 'n wetstekse gee;
- *sistematiese interpretasie* wat probeer om 'n spesifieke bepaling in die lig van die teksgeheel te verstaan (in *common law*-jargon heet dit die *ex visceribus actus*-benadering, dit wil sê 'n opdiep van betekenis “uit die ingewande van die wet”);

- *teleologiese interpretasie* wat 'n wetsbepaling verstaan in die lig van die *doel* wat dit nastreef oftewel aan die hand van die *ratio* van die wet (dit is die Engelse *mischief rule* in 'n ietwat ander gestalte en dit is ook *purposive interpretation*), en
- *historiese interpretasie* wat, kort gestel, die wetstek vir verstaansdoeleindes histories situeer.

Hedendaags word regsvergelykende interpretasie ook tot hierdie lys toegevoeg.

Du Toit (1998:44-45) waarsku dat hierdie Savigniaanse metodes in die spinne-rakke van 'n verouderde (vroeg-negentiende-eeuse) hermeneutiek verstrik is. Toegegee, dit is so indien 'n mens jou klakkeloos-onnadenkend op hulle sou beroep. Vir bewaringspligtige regskonserverwatiste, wars van filosofiese treffers-parades, kan die idees van 'n outoriteit uit die geskiedenis, met die statuur van 'n Von Savigny, egter ook ankers vir 'n transformasie van hulle vetolkingstrategieë wees. Vanselfsprekend moet hierdie idees ook vlerke kry en staan 'n ingrypende herbesinning oor die hedendaagse gebruik van die Savigniaanse metodes (aan "meer moderne hermeneutiese sienings" georiënteer) in vet letters op die sakelys van wetsteksvetolking geskryf. Die interessante moontlikhede hiertoe, word in hierdie artikel nie verder ontgin nie.

Hermeneutiese verantwoordelikheid is 'n *historiese* verantwoordelikheid – 'n verantwoordelikheid *in* maar ook *teenoor* die *geskiedenis*. Die konkretiseringseis situeer die wetsteksvetolker in 'n geskiedenis, 'n "gebeurende werklikheid", waarvan Martin Heidegger (1981:34) die volgende sê:

Geschichte als Geschehen ist das aus der Zukunft bestimmte, das Gewesene übernehmende Hindurchhandeln und Hindurchleiden durch die *Gegenwart*. Diese ist es gerade, die im Geschehen verschwindet.¹⁸

As deelgenote aan die epog van konstitusionalisme sê dit in die eerste plek vir wetstekshermeneute in Suid-Afrika dat die juridiese grondtekste van dié epog, veral die Grondwet, die geskiedenis van Suid-Afrika tegelyk vertel en skryf. Grondwetsvetolking, en wetsvetolking in die lig van die Grondwet, vorder die betaling van 'n *ereskuld* waardeur 'n verlede van onreg oorkom moet word deur:

- dit hermeneuties "oor te neem", dit te agterhaal, en

18 In 'n amptelike Engelse vertaling lyk hierdie haas onvertaalbare uitspraak só (Heidegger, 1961:36):

History as happening is an acting and being acted upon which pass through the present, which are determined from out of the future and which take over the past. It is precisely the present that vanishes in happening

- algaande by die gebreke daarvan verby te leef – dit verby te steek en agter te laat.

Dit is die verantwoordelikheid *teenoor* die geskiedenis.

Die verantwoordelikheid *in* die geskiedenis is hermeneutiese singewing aan dit wat uit die toekoms bestem kan word, naamlik die verwagting van 'n regverdiger samelewing met 'n regverdiger regsorde. Diskoerse hieroor sal die moeite werd wees alleen indien kritiese besinning oor wetsteksvetolking toenemend op die wydste moontlike verskeidenheid regsgeleerde sakelyste in Suid-Afrika kom. Indien hierdie artikel in slegs 'n beskeie mate dáartoe kan bydra, is dit 'n waardige huldigingsblyk aan 'n gewaardeerde doyen van ons epog van konstitusionalisme.

Bibliografie

- AUSTIN, John. 1885. Lectures on jurisprudence. Londen : Murray.
- BALKIN, J.M. 1987. Deconstructive practice and legal theory. *The Yale Law Journal*, 96(4):743-786.
- BALKIN, J.M. 1994. Transcendental deconstruction, transcendent justice. *Michigan Law Review*, 92(5) 1131-1186
- BETTERMAN, Karl August. 1986. Die verfassungskonforme Auslegung: Grenzen und Gefahren. Heidelberg : Muller.
- BÖNNINGHAUS, Julia E. 1998. Constitutional interpretation in South Africa. Bellville : Universiteit van Wes-Kaapland. (LL.M.-skripsie.)
- CAPUTO, John D., ed. 1997. Deconstruction in a nutshell: A conversation with Jacques Derrida. New York : Fordham University Press.
- CILLIERS, Paul. 1998. Complexity and postmodernism: Understanding complex systems. London/New York : Routledge.
- COWEN, D.V. 1976. Prolegomenon to a restatement of the principles of statutory interpretation. *Tydskrif vir die Suid-Afrikaanse Reg*, 1976(2):131-176.
- COWEN, D.V. 1980. The interpretation of statutes and the concept of "the intention of the legislature". *Tydskrif vir Hedendaagse Romeins-Hollandse Reg*, 43(4):374-399.
- CRAIES, W.F. 1971. Craies on statute law. 7de uitg. deur S.G.G. Edgar. Londen : Sweet & Maxwell.
- CROSS, Rupert. 1995. Statutory interpretation. 3de uitg. deur John Bell and George Engle. Londen/Dublin/Edinburgh : Butterworths.
- DAVID, René & BRIERLY, John E.C. 1985. Major legal systems in the world today. 3de uitg. Londen : Stevens
- DE VILLE, J. 1997. Eduard Fagan in context. *S.A. Publikereg*, 12(2):493-513.
- DE VILLE, J. 1999. Meaning and statutory interpretation. Manuskrip van 'n artikel wat gepubliseer word in die *Tydskrif vir Hedendaagse Romeins-Hollandse Reg*, 62.
- DE WAAL, Johan, CURRIE, Iain & ERASMUS, Gerhard. 1999. The Bill of Rights handbook. 2de uitg. Kenwyn : Juta.
- DERRIDA, Jacques. 1992. Force of law: The "mystical foundation of authority". (In Cornell, Drucilla, Rosenfeld, Michel & Carlson, David Gray, eds. Deconstruction and the possibility of justice. New York/Londen : Routledge. p. 3-67.)
- DERRIDA, Jacques. 1981. Positions. Chicago : University of Chicago Press.
- DEVENISH, G.E. 1992. Interpretation of statutes. Kaapstad/Wetton/Johannesburg : Juta.

- DREIER, Ralf. 1976. Zur Problematik und Situation Verfassungsinterpretation. (In Dreier, Ralf & Schwegmann, Friedrich, eds. Probleme der Verfassungsinterpretation. Baden-Baden : Nomos. p. 13-47.)
- DUGARD, John. 1971. The judicial process, positivism and civil liberty. *The South African Law Journal*, 88(2):181-200.
- DUGARD, John. 1978. Human rights and the South African legal order. Princeton, New Jersey : Princeton University Press.
- DUGARD, John. 1981. Some realism about the judicial process and positivism – a reply. *The South African Law Journal*, 98(3):372-387.
- DU PLESSIS, Lourens M. 1986. The interpretation of statutes. Durban : Butterworths.
- DU PLESSIS, Lourens M. 1996. Legal academics and the open community of constitutional interpreters. *South African Journal on Human Rights*, 12(2):214-229.
- DU PLESSIS, Lourens M. 1997. Wetsuitleg in Suid-Afrika in die lig van die aanvaarding van 'n menseregtehandves. Ongepubliseerde verslag oor die aanwending van 'n SWO-toekenning vir gevestigde navorsers. Stellenbosch.
- DU PLESSIS, Lourens M. 1998. The jurisprudence of interpretation and the exigencies of a new constitutional order in South Africa. *Acta Juridica*, 8-20.
- DU PLESSIS, Lourens & CORDER, Hugh. 1994. Understanding South Africa's transitional Bill of Rights. Kenwyn : Juta.
- DU PLESSIS, Lourens M. & DE VILLE, J.R. 1993a. Bill of rights interpretation in the South African context (1): Diagnostic observations. *Stellenbosse Regstydskrif*, 4(1):63-87.
- DU PLESSIS, Lourens M. & DE VILLE, J.R. 1993b. Bill of rights interpretation in the South African context (2): Prognostic observations. *Stellenbosse Regstydskrif*, 4(2):199-218.
- DU PLESSIS, Lourens M. & DE VILLE, J.R. 1993c. Bill of rights interpretation in the South African context (3): Comparative perspectives and future prospects. *Stellenbosse Regstydskrif*, 4(3):356-393.
- DU TOIT, H.L. 1998. The contribution of hermeneutics and deconstruction to jurisprudence: A response. 1998. *Acta Juridica*, 41-57.
- EHMKE, Horst. 1963. Prinzipien der Verfassungsinterpretation. *Veröffentlichen der Vereinigung der Deutschen Staatsrechtslehrer*, 20:53-98.
- FELDMAN, Stephen M. 1996. The politics of postmodern jurisprudence. *Michigan Law Review*, 95(1):166-202.
- FISH, Stanley. 1989. Doing what comes naturally. Change, rhetoric, and the practice of theory in legal studies. Oxford : Clarendon Press.
- FORSYTH, C. & SCHILLER, J. 1981. The judicial process, positivism and civil liberty II. *The South African Law Journal*, 98(2):218-230.
- FOUCAULT, Michel. 1990. The history of sexuality, Volume 1: An introduction. Penguin Books.
- GADAMER, H-G. 1976. Philosophical hermeneutics. Berkeley : University of California Press.
- GADAMER, Hans-Georg. 1975. Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik. 4de uitg. Tübingen : Mohr.
- HÄBERLE, Peter. 1978. Verfassung als öffentlicher Prozeß. Materialien zu einer Verfassungstheorie der offenen Gesellschaft. Berlin : Duncker & Humblot.
- HEIDEGGER, Martin. 1961. An introduction to metaphysics. New York : Anchor Books.
- HEIDEGGER, Martin. 1981. Einführung in die Metaphysik. Tübingen : Niemeyer.
- HERDEGEN, M. 1990. The activist judge in a "positivistic" environment. *Stellenbosse Regstydskrif*, 1(3):336-347.
- HUNT, Alan & WICKHAM, Gary. 1994. Foucault and law: Towards a sociology of law as governance. London/Boulder, Colorado : Pluto Press.

- LITOWITZ, Douglas. 1995. Foucault on law: Modernity as negative utopia. *Queens Law Journal*, 21(1):1-37.
- MAGIERA, Siegfried. 1983. The interpretation of the Basic Law. (In Starck, Christian, ed. Main principles of the German Basic Law. Baden-Baden : Nomos. p. 89-106.)
- MAXWELL, P.B. 1976. The interpretation of statutes. 12de uitg deur P.St.J. Langan Bombay : Tripathi.
- McKEON, R. 1990. Freedom and history and other essays. Chicago : University of Chicago Press.
- MULLER, Friedrich. 1997. Juristische Methodik. 7de uitg. Berlyn : Duncker & Humblot.
- NICOLSON, Donald. 1992. Ideology and the South African judicial process – Lessons from the past. *South African Journal on Human Rights*, 8(1):50-73.
- NEILSON, William Allan, KNOTT, Thomas A. & CARHART, Paul W., eds. 1946. Webster's new international dictionary of the English language Vol. I. Springfield, Massachusetts : Merriam.
- RAUTENBACH, I.M. 1995. Algemene bepalings van die Suid-Afrikaanse handves van regte. Durban : Butterworths.
- ROSENFELD, Michel. 1992. Deconstruction and legal interpretation: Conflict, indeterminacy and the temptation of the new legal formalism. (In Cornell, Drucilla, Rosenfeld, Michel & Carlson, David Gray, eds. Deconstruction and the possibility of justice. New York/London : Routledge. p. 152-210.)
- RUSSELL, J. Stuart. 1986. The Critical Legal Studies challenge to contemporary mainstream legal philosophy. *Ottawa Law Review*, 18(1):1-24.
- SCHNEIDER, Peter. 1963. Prinzipien der Verfassungsinterpretation *Veröffentlichen der Vereinigung der Deutsches Staatsrechtslehrer*, 20:1-52.
- SCHUPPERT, Gunnar Folke. 1988. Self-restraint der Rechtsprechung. Überlegungen zur Kontrollrechte in der Verfassungs- und Verwaltungsgerichtarbeit. *Deutsches Verwaltungsblatt*, 103(24):1191-1200
- SIMPSON, J.A. & WEINER, E.S.C., eds. 1989. The Oxford English dictionary. Vol. 9. 2de uitg. Oxford : Clarendon Press.
- STEYN, L.C. 1981. Die uitleg van wette. 5de uitg. Kaapstad/Wetton/Johannesburg : Juta
- VAN BLERK, A. 1984. The genesis of the "modernist-purist" debate. *Tydskrif vir Hedendaagse Romeins-Hollandse Reg*, 47(3):255-279
- VAN DEN BERGH, N.J.C. 1982. Die betekenis van die strukturele hermeneutiek vir die uitleg van wette. Bloemfontein : UVS. (LL.D.-proefskrif.)
- VAN DER WALT, Johan. 1998. The language of jurisprudence from Hobbes to Derrida (the latter's quest for an impossible poem). *Acta Juridica*, 61-96.
- VAN SCHALKWYK, D.J. et al., eds. 1996. Woordboek van die Afrikaanse taal: Tiende deel. Stellenbosch : Buro van die W A T.
- VON SAVIGNY, Friedrich Carl. 1840. System des heutigen römischen Rechts I. Berlyn : Veit.
- WIEACKER, F. 1967. Privatrechtsgeschichte der Neuzeit. 2de uitg. Gottingen : Vandenhoeck.
- WITTEVEEN, Willem Johannes. 1988. De retoriek in het recht. Over retorika en interpretatie, staatsrecht en demokratie. Zwolle : Tjeenk Willink.
- WOLFF, Hans J., BACHOF, Otto & STÖBER, Rolf. 1994. Verwaltungsrecht. Ein Studienbuch. 10de uitg. München : Beck.

Wette

- Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika, Wet 200 van 1993.
Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika, Wet 108 van 1996

Wet op Arbeidsverhoudinge, Wet 66 van 1995

Hofsake

Cabinet for the Territory of South West Africa v. Chikane, 1989 (1) S.A. 349 (A).

Government of the Republic of Bophuthatswana and Others v. Segale, 1990 (1) S.A. 343 (B A D).

Jaga v. Donges, 1950 (4) S.A. 653 (A).

S. v. Zuma and others 1995(4) B.C.L.R. 401 (S.A.).